

SADRŽAJ

Mario Grčević:

Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika 41

Mile Mamić:

Hrvatsko nazivlje pri stupnjevanju sudova 56

PITANJA I ODGOVORI

Pridjevi od imenice *Mursa* (S. Babić) 61

OSVRTI

Uz Škarićev prilog o standardnome hrvatskom refleksu staroga dugog jata (D. Brozović) 62

Sveučilišni udžbenik o poučavanju hrvatskoga jezika (I. Sović) 67

Jezično obilje i funkcionalnost (N. Bašić) 70

Izašao prvi onemogućeni hrvatski pravopis (S. Babić) 74

Hrvatske zamjene za *bookmark(er)* ili *Lesezeichen* (S. Babić) 77

VIJESTI

Srebrenjak posvećen hrvatskomu jeziku (D. Brozović) 80

JEZIK, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. – Izdaje Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu. – Uređuju: *Stjepan Babić* (glavni i odgovorni urednik, Zagreb), *Ivo Škarić* (Zagreb) i *Mile Mamić* (Zadar). Uredničko vijeće: *Uredništvo* i *Zvonimir Junković* (Nica), *Radoslav Katičić* (Beč), *Sanda Hami* (Osijek), *Josip Lisac* (Zadar) i *Stjepan Vukušić* (Pula). Tajnica uredništva: *Marina Čubrić*. – Časopis izlazi u školskoj godini svaka dva mjeseca. – Godišnja pretplata 60 kuna (pojedini broj 20 kuna), za inozemstvo 25 DEM ili protuvrijednost u drugoj valuti. – Rupkopisi i dopisi uredništvu šalju se na adresu: Uredništvo Jezika, Bijenička 97, 10000 Zagreb. Telefon uredništva (01) 212-733. **Rupkopisi se ne vraćaju.** Pretplata i dopisi nakladniku šalju se na adresu: Školska knjiga, Masarykova 28, p.p. 72, 10001 Zagreb. Telefon za pretplatne poslove: (01) 4558-511, kućni 229. **Čekovni račun** za kunske iznose 30105-603-10537, s naznakom: za Jezik; za devizne iznose: Zagrebačka banka br. 30101-620-16-25731-3223027. – Priprava za tisak: *Marko Ružić*. – Tisak: **Grafički zavod Hrvatske**, Zagreb. – Naklada: 3000 primjeraka.

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 46., BR. 2., 41.–80., ZAGREB, PROSINAC 1998.

ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA¹

Mario Grčević

Dijalekatnom osnovicom književnoga jezika naziva se onaj organski idiom koji je kroz književnojezičnu izgradnju i kroz standardizacijske procese uzdignut na razinu književnoga jezika. Josip Lisac u skladu s time navodi da

od dijalekatne osnove standardni jezik preuzima glasovlje, osnovna gramatička pravila i osnovni leksik; tijekom standardizacije tomu se priključuje i civilizacijsko-jezična nadgradnja, a u nju, uz ostalo, ulazi intelektualni rječnik i terminologije.²

- 1 Osnovne teze iz ovoga članka predstavio sam u predavanju "Nekoliko napomena o klasifikaciji štokavskih govora i opisu dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika" koje sam održao na 4. *hrvatskome filološkome skupu* u Opatiji (25. 6. – 27. 6. 1998.). O njima sam djelomice govorio i u uvodnome izlaganju "Slavističke predodžbe o južnoslavenskom jedinstvu" na 30. jubilarnome susretu Hrvatskoga akademskoga saveza u Thuringenu (29. 5. – 1. 6. 1998.) te u predavanju "O ključnim problemima hrvatskoga jezika" na završnoj svečanoj sjednici učitelja Hrvatske dopunske škole u Stuttgartu (11. 7. 1998.). Zahvaljujem se tajniku Organizacijskoga odbora Hrvatskoga filološkoga skupa u Opatiji dr. Milanu Nosiću što se je složio s time da se članak objavi najprije u *Jeziku*.
- 2 J. Lisac, *Leksička norma i hrvatska narječja* – In memoriam Mirjani Šokoti, *Kolo*, VIII., 1., 1998., str. 31.–39.; str. 34. Hrvatska književnojezična nadgradnja, nadodaje Lisac, oblikovana je na temelju kajkavske, čakavske i štokavske baštine, i to zato što je hrvatski književni jezik nasljednik sve tronarječne baštine i svih njenih vrijednosti.

D. Brozović objašnjava da svaki književni jezik ima svoju dijalekatnu osnovicu "od koje je nekoć bio uzajmio ili neizravno (tj. preko kakva interdijalekta), materijalnu podlogu (tj. supstanciju i strukturu) na kojoj će se odvijati standardizacijski procesi."³

U novije su vrijeme pojedini hrvatski jezikoslovci ponovno počeli ponavljati i oživljavati tezu koja glasi da dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika čine istočnohercegovački govori.⁴ Posljednji ju je obznanio Josip Lisac 1998. godine. On tvrdi:

Dijalekatnom osnovicom hrvatskoga standardnoga jezika dva su novoštokavska dijalekta, u većoj mjeri istočnohercegovački, osobito njegovi zapadni govori, u manjoj mjeri zapadni bosanskohercegovački dijalekt.⁵

Da teza o svezi istočnohercegovačkih govora i hrvatskoga književnog jezika ipak nije neosporena, kaže Ivo Pranjković time što njezine osporavateljce upozorava da bi svojim negativnim stavom prema njoj hrvatskomu književnom jeziku mogli nanijeti veću štetu nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija u jugoslavenskim vremenima:

Mora se naime konstatirati da danas u Hrvatskoj ima pojava (suprotnoga predznaka) za koje također valja reći da su u neskladu s činjenicama. Jedna od takvih činjenica glasi: za osnovicu i hrvatskog i srpskog standarda, unatoč svim njihovim samosvojnostima i različitim kulturnopovijesnim okolnostima u kojima su se izgrađivali, odabran je jedan (isti) dijalekt, pa čak u neku ruku i »poddijalekt« (tzv. istočnohercegovačka novoštokavština). Budemo li se ponašali tako da tu činjenicu, svjesno ili nesvjesno, zaobilazimo ili da je uopće

- 3 D. Brozović, Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskome svijetu XVIII. stoljeća, (posebni otisak), *Radovi, Razdvo lingvističko-filološki (7), I. dio: Referati za VII. međunarodni kongres slavista, Zadar, 1973.*, str. 17.–35.; str. 19. Usp. također D. Brozović, Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, A. Flaker, K. Pranjić, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 9.–83.; str. 16.–17.
- 4 I to unatoč tomu što se je već 70-ih i 80-ih godina činilo da će se prestati ponavljati u jezikoslovnoj literaturi. Usp. npr. Babićevu primjedbu iz 1985. da se je "prije" isticalo kako istočnohercegovačko narječje čini najužu osnovicu hrvatskoga književnog jezika: S. Babić, Štokavština i današnji književni idiomi na njoj utemeljeni, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7., Zagreb, 1985., str. 13.–27.; str. 14.
- 5 J. Lisac, Leksička norma i hrvatska narječja, str. 33. Usp. također J. Lisac, Dijalekatska osnovica u jeziku hrvatske dopreporodne drame, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 10., Zagreb, 1997., str. 71.–84.; str. 73. I u knjizi *Hrvatski jezik*, kojom domaća kroatistika svjetskoj slavistici predstavlja osnovne spoznaje o hrvatskome jeziku, iznosi J. Lisac ista stajališta. Usp. *Hrvatski jezik*, Ur. M. Lončarić, Opole, 1998., str. 189.

ne smatramo činjenicom, mogli bismo hrvatskom standardnom jeziku sami nanijeti više štete nego što mu je nanijela prisilna unifikacija i unitarizacija.⁶

Lisac smatra da su migracije glavni razlog tomu što dijalekatnom osnovicom suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nisu postali čakavski govori. Jasno je, kaže, da bi čakavština kao dijalekatna osnovica hrvatskomu standardnom jeziku bila u lingvističkom smislu dobro ili, precizno rečeno, najbolje rješenje, no nejezični su momenti bili odlučujući da je razvoj bio drugačiji. S "nejezičnim momentima" Lisac se odnosi, objašnjava, prvenstveno na scobe i izmjene dijalekatnih odnosa na veliku području hrvatskoga organskoga tipa.⁷ Očito je, napominje u svojoj knjizi *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, "da štokavske utjecaje primaju i čakavski pisci sjevernijih predjela sve do sjevernodalmatinskoga prostora, što je uglavnom sve uvjetovano posljedicama migracijskih promjena."⁸ Takva gledišta, iako raširena, također nisu neosporena. U radovima u kojima se na temelju lingvističkih analiza donose zaključci o pitanju zašto je štokavština umjesto čakavštine postala dijalekatnom osnovicom hrvatskoga književnoga jezika, migracijama se pripisivana uloga ili umanjuje ili pak potpuno nijeće.

Proučavajući jezik Petra Hektorovića, Aleksandar Mladenović upozorava na to da su "izvesni štokavizmi u njegov jezik mogli ući preko štokavske narodne poezije, koja je neosporno bila popularna i kod naših ljudi u primorju, a ne samo neposrednim uticajem štokavskog življa na čakavsko."⁹ Dušanka Ignjatović pak na svoje pitanje zašto su čakavci "iznevjerili" stariju čakavsku tradiciju i u potpunosti se priklonili štokavskoj, odgovara govoreći o svjesno planiranim promjenama u okvirima protureformacije te o rezultatima migracijskih promjena.¹⁰ Da to što opisuje ne može biti smatrano ni neizravnom posljedicom migracija, pored drugih mnogobrojnih primjera pokazuje nam i jezik Dešićeva molitvenika *Raj duše*¹¹ koji je bio pripremljen za Katarinu Zrinsku na krajnjem

6 I. Pranjković, *Jezikoslovna sporenja*, Zagreb, 1997., str. 152.

7 J. Lisac, Leksička norma i hrvatska narječja, str. 32.

8 J. Lisac, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996., str. 111.

9 A. Mladenović, *Jezik Petra Hektorovića*, Novi Sad, 1968., str. 197.

10 Usp. D. Ignjatović, *Jezik štampanih dela Jerolima Filipovića franjevačkog pisca XVIII veka*, Biblioteka južnoslovenskog filologa, 5., Beograd, 1974., str. 153.–157.

11 N. Dešić, *Raj duše*, Padova, 1560. (pretisak: Rijeka, 1995. s dodatkom *Raj duše s motivišta našega vremena* M. Moguš i J. Vončine i *Dešićev Raj duše – prvo tiskano latiničko djelo hrvatske pučke teologije* F. E. Hoška). Tiskanje Dešićeva molitvenika u tiskari koja je tiskala (i) hrvatske protestantske knjige završeno je još za vrijeme trajanja Tridentuskoga koncila pa taj molitvenik po vremenu svoga pojavljivanja stoji na razmeđu kasnosrednjovjekovne i rane poslijetridentske crkvene literature (F. E. Hoško, *Dešićev Raj duše – prvo tiskano latiničko djelo hrvatske pučke teologije*, str. 88.–89.).

hrvatskome zapadu (vjerojatno) već krajem 1. polovice 16. stoljeća. Čitajući Dešića, unatoč nekim njegovim kajkavskim i čakavskim posebnostima, ne će nam se činiti da se njegov jezik bitno razlikuje od Bandulavićeve, Divkovićeve ili Kašićeve štokavštine, također ga ne ćemo osjećati udaljenijim od suvremenoga hrvatskoga književnog jezika nego što bi to bio slučaj s jezikom štokavskih pisaca njegova vremena. Uzmemo li u obzir vrijeme u kojem je nastao i svrhu u koju je napisan, sasvim je jasno da se jezično približavanje tog molitvenika ondašnjim štokavskim crkvenim djelima ne može objasniti migracijama.

Uvjerenje da je zbog migracijskih promjena štokavština postala osnovicom hrvatskoga književnog jezika nastalo je zbog utjecaja nekoć vrlo popularne teze koja glasi da je u tzv. predmigracijskome razdoblju čakavština bila hrvatsko, a štokavština srpsko narječje te da je štokavsko narječje postalo najraširenije južnoslavensko narječje zbog "asimilacijske snage" njegovih izvornih govornika. Ta je teza nastala u 19. stoljeću pošto su jezikoslovci za neke diskriminante (među ostalima i ikavski refleks staroga jata) koje se nalaze u čakavskim i štokavskim govorima, pomislili da su prvotno bile isključivo čakavske pa su prema njima pokušali odrediti, pozivajući se nerijetko i na Porfirogenetove podatke o postojbinama Srba i Hrvata, stare granice čakavskoga narječja. Neki su jezikoslovci povjerovali da je nekadašnja granica čakavštine sezala do ili čak i preko Drine i sve do Albanije, no budući da čakavaca u njihovo vrijeme na tome prostoru "više" nije bilo, zaključili su da su oni nestali pod valovima štokavaca koji su navodno navaljivali s raznih strana, najviše s istoka. Pri takvim se razmišljanjima nije uzimalo u obzir da kategorije dobivene sinkronijskim opisom suvremenoga stanja ne moraju biti istovjetne s kategorijama u prijašnjim razdobljima, što znači da se ne mogu kategorično tražiti nekadašnje granice nečega što u ranije doba nije postojalo u onome smislu u kojem postoji u vrijeme postavljanja samoga pitanja. Da za starija vremena nije moguće između štokavštine i čakavštine povući granicu, vidi se na tome što su se i u onim govorima iz kojih su se razvili suvremeni štokavski govori nekoć nalazile i one osobine koje danas smatramo čakavskima ili neštokavskima, odnosno da se i u suvremenim štokavskim govorima kao autohtone pojave nalaze osobine koje su duže vrijeme bile smatrane izvorno čakavskima. To važi i za diskriminantu $[d'] < dj^*$ koja je slovila kao glavna i pouzdana diskriminanta za sinkronijsko i dijakronijsko razlikovanje štokavštine i čakavštine i za koju se je prije pretpostavljalo da se u štokavskim govorima nalazi ili kao dio čakavskoga supstrata ili kao odraz vanjskoga utjecaja čakavštine na štokavštinu.¹²

Znajući da je to sve skupa tako, P. Ivić napominje "da nije sasvim umesno

12 Usp. A. Peco, Jedna fonetska specifičnost centralnobosanske šćakavštine, *Južnoslavenski filolog*, XLVIII., Beograd, 1992., str. 95.–109.

pitanje gde je bila granica ova dva narječja u Srednjem veku."¹³ No ipak, mnogi su dijalektolozi tomu pitanju posvetili veliku pozornost, a neki su uložili mnogo truda da svojem čitateljstvu približe misao da je čakavština izvorno hrvatsko, a štokavština srpsko narječje (među njima i oni koji su znali da nije tako). Među razlozima zbog kojih je raspodjela srednjojužnoslavenskih govora¹⁴ postala takvom kakva jest, migracijama sigurno pripada jedna od glavnih uloga, no pokušaji da se sve posebnosti u raspodjelama govornih tipova i granica pojedinih izoglosa, pa čak i sama književnojezična situacija na srednjojužnoslavenskome govornome području, pokušaju objasniti samo migracijama ili prvenstveno migracijama, znatno ometaju daljnji razvoj znanstvenih spoznaja.

Zajedno s drugim kroatistima Josip Lisac polazi od toga da standardno razdoblje suvremenoga hrvatskog književnog jezika počinje u sredini 18. stoljeća, no govoreći o temeljnim piscima toga vremena ne spominje da im je jezik osnovan na istočnohercegovačkim govorima. To nije slučajnost, već odraz činjenice što stvarno nije tako.

Govoreći o ilircima, Josip Vončina ističe da se (ni) oni "nisu u pitanju jezika temeljili na ruralnim istočnohercegovačkim govorima što ih je osnovicom srpskoga književnog jezika ustrajno promicao Karadžić". Vjerojatno zato što Vončina izrazu "istočnohercegovački" pripisuje drukčije značenje nego Lisac, on nadodaje da su ilirci svoje "viđenje općega hrvatskoga književnog jezika usidrili u zapadnu, pod dojmom tamošnjih vrhunskih uzora, pjesništvom njegovanu novoštokavsko-jekavsku narječnu osnovicu".¹⁵

Branka Tafra u članku "Dijalekatna osnovica "ilirskoga" jezika" zaključuje da na početku ilirskoga preporoda kao hrvatska književnojezična norma funkcionira (novo)štokavština bez određivanja organskoga idioma, a da se tek kasnije počinje govoriti da je hercegovački govor osnovica hrvatskoga književnoga jezika, no to uglavnom u svezi s fonološkom normom (akcenti, izgovor jata, genitivnoga *h*). Samo ga je Maretićevska škola, kaže Tafra, pokušala sabiti u vukovski kanon.¹⁶ Na temelju Tafrinih izlaganja može se zaključiti da hrvatski književni jezik u 19. stoljeću nije utemeljen na istočnohercegovačkim govorima.

Oni navodi u jezikoslovnoj literaturi koji izravno govore o tome kada su i kako istočnohercegovački govori počeli služiti kao osnovica književnog jezika, upućuju uglavnom na to da je na njima najprije V. S. Karadžić utemeljio svojo

13 P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1956., str. 32.

14 Pitanje čime je uvjetovana potreba da se kajkavski, čakavski, štokavski i torlački govori izdvoje od svojih drugih susjednih govora i smjeste u zasebnu cjelinu, do sada nije u cijelosti razjašnjeno pa se o njemu nerijetko iznose stajališta koja sa spoznajama povijesne dijalektologije nisu usklađiva.

15 J. Vončina, Kačić i hrvatski jezik, *Vijenac*, 116./VI., 18. 6. 1998., str. 12.

16 B. Tafra, *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb, 1995., str. 153.

književni jezik, a da su ih nakon njega, zahvaljujući njegovu posredstvu, počeli upotrebljavati i Hrvati. U skladu s time M. Radovanović, koji smatra da osnovicu "srpskohrvatske jezične norme" čine istočnohercegovački govori, objašnjava da se je "Vukova norma" vremenom modificirala pa se je "u srpsko-hrvatskom jezičkom standardu" "uz (i)jekavski istočnohercegovački" "kao ravnopravna mogućnost pojavio ekavski izgovor".¹⁷

Iako se shvaćanje o tome da je Karadžić svoj jezik utemeljio na istočnohercegovačkim govorima osniva na ozbiljnim argumentima, treba pri njegovu prihvaćanju uzeti u obzir i to da se odnos Karadžićeva jezika prema njegovoj dijalektnoj osnovici mijenjao tijekom vremena i da mu jezik nije preslika nekog određenog lokalnog organskog idioma. Još nije detaljno ispitano u kojoj se je mjeri Karadžić povodio za rješenjima u dopreporodnome hrvatskome štokavskome književnom jeziku, no postoje ozbiljni razlozi koji nas upućuju na to da je postavljanje tog pitanja opravdano. Poznato je da se je Karadžić oblikujući svoju književnojezičnu nadgradnju čvrsto oslanjao na hrvatsku književnojezičnu tradiciju,¹⁸ pa već zbog toga ne izgleda vjerojatnim da njegovi dotični uzori nisu odigrali nikakav utjecaj na njegov izbor onoga što se preuzima iz dijalekatne osnovice. Uglavnom, pored toga što je jezik ondašnjih vodećih kulturnih srpskih krugova proglašavao "najpokvarenijim i najružnijim srpskim narječjem" (nije se ustručavao na sličan način ocjenjivati i govor seljaka s njihova područja) i što je pozivao Srbe da se ugledaju u štokavski književni jezik "braće zakona Rimskoga", nisu pronađene važnije regionalne dijalekatne zasebnosti Karadžićeva užeg ili šireg zavičaja koje bi on trajno zadržao u svome jeziku.¹⁹

17 M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd, 1979., str. 87.

18 Na tu se činjenicu upozorava u mnogim starijim i novijim radovima. Usp. npr. sljedeće radove i u njima navedenu literaturu: Vladimir Horvat, Vukov "Srpski rječnik" (1818.) prema rječnicima isusovaca leksikografa Kašića (1599?), Mikalje (1649.), Habelića (1670.), Dela Bele (1728.) i Jambrešića (1742.), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17., 1988.; Nataša Bašić, *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*, Zagreb, 1991.; M. Grčević, Hrvatski udjel u Karadžićevu prijevodu Novoga zavjeta, *Jezik*, 44., 2., 1996., str. 53.–63. (njemački prijevod: Der kroatische Anteil in Karadžićs Übersetzung des Neuen Testaments, *Die slawischen Sprachen*, 56., 1998., str. 63.–82.) i poglavlje "Hrvatski književni jezik i V. S. Karadžić" u knjizi M. Grčević, *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest/Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, 8., Böhlau, Köln/Weimar/Wien, 1997. (Knjiga je iz tiska izišla krajem 1996. godine.)

19 Usp. A. Peco, Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 1963.–1964., 26., 1.–2., str. 177.–218.; A. Mladenić, Jezičke osobine Vukovog kraja iz 1861. godine, *Južnoslovenski filolog*, (...)

Razmišljajući o dijalektnoj osnovici Karadžićeva jezika i tražeći za nj u pravo ime, ne možemo a da ne spomenemo da bi, ako ju već zovemo *istočnohercegovačkom*, bilo primjerno zvati ju i *crnogorskom*. Pozivajući se na Karadžićevo crnogorsko podrijetlo i jezični crnogorski karakter njegova zavičaja, Vojislav Nikčević ističe:

Sjeverozapadni govori crnogorski moraju nositi crnogorsko a ne hercegovačko ime zbog toga što sjeverozapadna Crna Gora u svakome pogledu, državnome, administrativnome, geografskome, nacionalnome, etnografskome, kulturnome, lingvističkome, predstavlja integralni dio crnogorske teritorije. Oni moraju nositi crnogorsko ime i zbog toga što nijesu privjesak hercegovačkih govora, nego matična baza i njima i jeziku književnome koji je Vuk normirao.²⁰

Danas, objašnjava Nikčević, nikomu normalnome ne pada na pamet da govore pojedinih oblasti i pokrajina, koje su čak i po više stoljeća bile pod vlašću tuđinskih osvajača, naziva njihovim imenom. Zbog toga napominje:

A to što je u vrijeme kad je Vuk živio i radio sjeverozapadna Crna Gora, kao uostalom i prostrani dijelovi drugih naših oblasti, na primjer srpskih i hrvatskih, pripadala Hercegovačkome sandžakatu, tj. bila pod turskom upravom, to nije razlog da se njezini govori nazivaju »hercegovačkim« imenom. [...] Uostalom, naziv »hercegovački« imao je u Vukovo vrijeme drukčije značenje od onoga što ga danas ima, pa ga je kao takvog u nauci još davno trebalo napustiti, (kao što su napušteni mnogi drugi termini, npr. »Južna Srbija« za Makedoniju).²¹

Na temelju Nikčevićevih objašnjenja može se zaključiti da znanost izraz "hercegovački" u njegovu spornome značenju nije odbacila prvenstveno zato što joj je bio potreban za podupiranje "velikosrpskih lingvističkih ideja"²², drugim riječima zato da bi se dio crnogorskih govora mogao proglasiti privjeskom govora istočnohercegovačkih Srba. Ovdje nije potrebno ulaziti u to koji su Nikčevićevi argumenti sasvim a koji manje prihvatljivi, već je dovoljno reći da

(...) 1963.–1964., 26, 1.–2., str. 293.–336.; B. M. Nikolić, Današnji tršićki govor, *Južnoslovenski filolog*, 1958., 23., str. 263.–274.; B. M. Nikolić, Odnos današnjeg tršićkog govora prema Vukovom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, 1963.–1964., 26., 1.–2., str. 151.–176.; J. Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, *Južnoslovenski filolog* 17., 1938.–39.; J. Vuković, Akcenat govora Pive i Drobnjaka, *Srpski dijalektološki zbornik*, 10., Beograd, 1940.; usp. također P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1986., str. 317.–321.

20 Vojislav Nikčević, Čiji je takozvani Vukov jezik?, *Kritika*, 12., 1970., str. 370.–385.; str. 385.

21 V. Nikčević, n. dj., str. 373.

22 V. Nikčević, n. dj., str. 370.

razlozi zbog kojih crnogorske novoštokavske ijekavske govore nazivamo "istočnohercegovačkima" nisu uvjerljiviji od onih zbog kojih bismo te iste govore, skupa s onima istočne Hercegovine, mogli zvati "crnogorskima". No ako bi netko prihvatio te argumente i ujedno prihvatio tezu o istočnohercegovačkoj podlozi hrvatskoga književnog jezika, onda bi dijalekatnu podlogu hrvatskoga književnog jezika morao nazivati "crnogorskom".

Prihvatimo li da se hrvatski književni jezik temelji na istočnohercegovačkim govorima, moramo se upitati zašto i od kada je to tako. Ako bi ta teza bila točna, mogli bismo zaključiti da je hrvatski književni jezik u 19. ili 20. stoljeću dobio novu (današnju) dijalekatnu osnovicu i time u svojem razvoju doživio prijelom od vjerojatno epohalne važnosti. Mnogi slavisti razmišljaju upravo na taj način, a jedan me je nedavno opomenuo da sam se umjesto da kritiziram Leskiena zbog izjave da su tijekom 19. stoljeća Karadžićevim posredstvom svi "srpskohrvatski" govornici prihvatili jedan u užem smislu srpski govor kao svoj književni jezik, trebao upitati zašto i suvremeni hrvatski jezikoslovci, iako ne baš tako jasno i glasno, tvrde ipak isto. On ne želi, kazao je, provocirati Hrvate, no zbog napretka u znanosti trebaju se napokon i oni upitati kako i zašto su upravo istočnohercegovački govori, koji su uglavnom srpski, postali temeljem na kojem je izgrađen suvremeni hrvatski književni jezik.

U našoj diskusiji koja se je najprije razvila o pitanju što je u hrvatskome književnom jeziku istočnohercegovačkog podrijetla, a što nije, a potom i o značenju izraza "istočnohercegovački", glavna se je riječ na početku vodila o novoštokavskome naglasnome sustavu i ijekavskome refleksu staroga jata. (Oni predstavljaju osnovna obilježja za određivanje istočnohercegovačkih govora.) Za ostale je jezične karakteristike moj sugovornik primijetio kako "nije sasvim sigurno" jesu li ili nisu istočnohercegovačkoga podrijetla, i to zato što ih se može naći i u neistočnohercegovačkim govorima. Iako je i za naglasni sustav hrvatskoga književnog jezika naposljetku prihvatio da "nije u potpunosti točno" poistovjetiti ga s istočnohercegovačkim²³ samo zato što oni u usporedbi s novoštokavskim naglasnim sustavima tvore cjelinu, nikako se nije htio složiti s time da na sličan način treba sagledavati i pitanje ijekavskoga refleksa staroga

23 Novoštokavski naglasni sustav autohtono se je razvio i u novoštokavskim ikavskim govorima kojima govore pretežito Hrvati, među ostalim i oni u Dalmaciji i Lici. Zbog toga nije začuđujuće što ga je prvi opisao upravo lički ikavac Šime Starčević, a ne neki istočni Hercegovac. Hrvatski akcentolozi smatraju da se najuža osnovica suvremene hrvatske naglasne norme ne nalazi u novoštokavskim ijekavskima, već upravo u novoštokavskim ikavskim govorima i da se oslanja i na prednovoštokavska naglasna stanja hrvatskih idioma (usp. npr. S. Vukušić, *Prednovoštokavsko prenošenje naglasaka i njegovi odrazi u hrvatskoj standardnoj prozodiji*, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 9, Zagreb, 1995. str. 101.–105.).

jata. U starijem se hrvatskome književnom jeziku ijekavski refleks staroga jata pojavljuje uglavnom u pisaca s dubrovačkoga i istočnobosanskoga govornog područja i njihovih sljedbenika. U radovima u kojima se proučava jezik ikavskih pisaca koji upotrebljavaju ijekavizme, njihovi se ijekavizmi tumače uglavnom kao rezultat utjecaja njihovih književnojezičnih uzora i autohtonih jezičnih razvoja. Primjerice, glede ijekavizama u jeziku Ivana Ančića, Svetožar Marković zaključuje da su oni "rezultat književnog uticaja južnog narečja, na kome (...) imamo bogatu literaturu".²⁴

Pošto sam svojemu sugovorniku rekao da se je ijekavski refleks staroga jata u suvremenome hrvatskome književnom jeziku ustalio zahvaljujući utjecaju jezika dubrovačke književnosti, a ne zato što su istočnohercegovački Srbi ijekavci, odvratio mi je da je i dubrovački govor samo dio istočnohercegovačkoga, a prema tome je i ijekavski refleks staroga jata u hrvatskome književnom jeziku istočnohercegovačkoga podrijetla. Na upit zašto on misli da dubrovački govor pripada istočnohercegovačkim govorima, odgovorio mi je da je Dubrovnik tijekom prošlih stoljeća masovno naseljavan iz istočne Hercegovine. Zahvaljujući tim migracijama, nastavio je pozivajući se i na hrvatske izvore, štokavski je postao najraširenije južnoslavensko narečje, a jezik je hrvatske starije književnosti štokaviziran. Bez srpskih odnosno vlaških migracija, smatra, on bi u svojoj cjelini vjerojatno ostao čakavski, što znači da se ni danas hrvatski književni jezik ne bi temeljio na istočnohercegovačkim govorima. Povrh toga današnji je hrvatski istočnohercegovački jezik, kazao je moj sugovornik na kraju svoje argumentacije, rezultat činjenice da su tijekom 19. stoljeća Hrvati preuzeli jezik Vuka Stefanovića Karadžića. S preuzimanjem su započeli već 1836. godine, kada su se prema njegovu uzoru odlučili za štokavštinu kao dijalekatnu osnovicu, a potpuno su ga preuzeli krajem 19. stoljeća kada su hrvatski vukovci, pa i uz proteste hrvatske javnosti, Hrvatima nametnuli njegov jezik i pravopis.

Većina pitanja koja se u opisanome surječju postavljaju već su odavno dosta dobro razjašnjena i u stvari ne bi smjelo biti nužno ovdje o njima posebno raspravljati. To što ipak tako jest i što dosadašnja razjašnjenja mnogi jezikoslovci ne uvažavaju na zadovoljavajući način, pokazuje nam da imamo posla ne samo s duboko ukorijenjenim jezikoslovnim zabludama²⁵, već ujedno i s jezikoslovnim nemarom.

Prva slavistička generacija, koju je predvodio J. Dobrovský, nije raspolagala potrebnim teorijskim postavkama niti je dovoljno dobro poznavala juž-

24 S. Marković, *Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka)*, *Srpski dijalektološki zbornik*, 12., Beograd, 1958., str. 136.

25 Pod jezikoslovnom zabludom razumijevam one tvrdnje koje su očito pogrešne, no koje su se zbog stalnog ponavljanja i zbog ugleda njihovih ponavljača čvrsto usadile u širu jezikoslovnju svijest.

noslavensku dijalekatnu situaciju da bi mogla točno podijeliti njezina narječja odnosno jezike. Povrh toga, Dobrovský se je pri diobi južnih Slavena i njihovih jezika povodio za željom da srpskomu etnikonu "povrati" barem dio nekoć mu, prema njegovu uvjerenju, navodno pripadajuće goleme važnosti. Zato se činjenica što se u njegovim diobama južnoslavenskih naroda i jezika jezične karakteristike relativno rijetko navode (iako se u proklamativnim, općim izjavama proglašuju odlučujućima) ne može objašnjavati samo time što mu je poznavanje jezične situacije bilo nedostavno, već se mora uzeti u obzir i to da je i sam znao da podjela naroda za koju se zalaže pod utjecajem teze o njihovoj srpskoj monogenezi nije u skladu s dostupnim mu lingvističkim kriterijima.

Pokušaj J. Dobrovškoga da južne Slavene podijeli na "Hrvate" (kajkavci i Slovenci) i "Srbe" (čakavci, štokavci, torlaci, Bugari i Makedonci), rezultirao je nakon intervencije J. Kopitara time da se je hrvatsko ime u ondašnjem jezikoslovlju počelo upotrebljavati samo još kao toponim. Dok je svojom intervencijom Kopitar Hrvatima nanio uglavnom štetu, Bugarima je znatno pripomogao da se riješe slavističkih zabluda o njihovoj "srpskoj" pripadnosti. Da bi naime uopće mogao postaviti tezu o slovenskome karakteru starocrkvenoslavenskoga, morao ih je odijeliti od Srba i proglasiti ih zasebnim narodom (koji je nekoć bio "slovenski"). Zato što se je za bugarski jezik lako dalo uvidjeti da nije istovjetan sa srpskim odnosno servskim²⁶, znanost je bila voljna prihvatiti da Bugare ne treba proglašavati Srbima. Problem hrvatskoga jezika slavisti su s Kopitarom i Šafaříkom na čelu, nakon pokušaja da ga potpuno zaniječu, 30-ih godina počeli rješavati uvođenjem izraza "srpskohrvatski" (umjesto "srpski") kojim su nazivali, sagledavajući ih kao cjelinu, štokavske i čakavske govore. No taj je razvoj zaustavljen time što se je gotovo u isto vrijeme došlo do spoznaje da čakavski i štokavski govori ne tvore jednu sinkronijsku cjelinu, već dvije, na temelju čega se je razvila misao da je čakavština izvorno hrvatski, a štokavština srpski jezik.

Zato što je dakle u očima slavistike u 19. stoljeću štokavština slovila kao onaj dio "srpskoga jezika" kojemu se pomoću njoj "racionalnih" argumenata njegovo puno "srpstvo" nikako ne može osporiti (što se je moglo u slučaju bugarskih, slovenskih, kajkavskih, a kasnije djelomice i čakavskih govora), a kajkavština uglavnom kao dio slovenskoga, ondašnji su slavisti hrvatski književnojezični razvoj u vrijeme hrvatskoga narodnoga preporoda shvaćali tako kao da su "tzv. Hrvati" (kajkavci) preuzeli "srpski jezik"²⁷ a na temelju činje-

26 Upotreba dvaju različitih oblika srpskoga imena (no ne onih kojima se služi Dobrovský) u različitim značenjima pojavljuje se prvi put u Porfirogeneta.

27 Usp. M. Grčević, Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice, *Jezik*, 45., 1., 1997., str. 3.–28. i Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju, *Jezik*, 45., 2., 1997., str. 41.–58. (...)

nice da su u hrvatskome prihvaćena neka rješenja za koja se je zalagao i Karadžić, ujedno su počeli vjerovati da je taj "srpski jezik" koji su Hrvati "preuzeli" kodificirao osobno on. Dakle, pri razjašnjenju pitanja kako je nastala teza koja glasi da su Hrvati preuzeli "srpski jezik", imamo posla s prvotno dvjema različitim zabludama koje su se naknadno stopile u jednu cjelinu.²⁸ Tek u ovome stoljeću toj se je cjelovitoj dvojini pridružila u punoj mjeri i treća jedinica, krilatica o srpskim "istočnohercegovačkim govorima" kao dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika koja je zablude još više pomutila i time ih učinila teško uhvatljivima.

I nakon što je znanost utvrdila zasebnost čakavštine, podjela čakavštine i štokavštine u smislu podjele na "hrvatski" i "srpski" nije pustila vrlo duboke korijene. Mnogi su slavisti naime i dalje i čakavštinu nastavili obuhvaćati pojmom "srpski jezik" zbog utjecaja starije tradicije u kojoj je ona bila smatrana dijelom "srpskoga jezika" ili pak zato što su uzimali u obzir ubrzo nastalu spoznaju da su štokavsko-čakavske razlike rezultat uglavnom ne vrlo starih jezičnih promjena te da se čakavština i štokavština zbog toga moraju promatrati kao dva narječja jednoga jezika, a ne kao dva zasebna jezika. Pošto se je za tu spoznaju u 2. polovici 19. stoljeća, unatoč Miklošičevim suprotnim tezama, ustanovilo da ju se ne može odbaciti, slavisti su, govoreći o jeziku hrvatskih štokavaca i čakavaca, sve više osjećali potrebu da ne govore samo o "srpskome", već ujedno i o "hrvatskome". U tome su surječju počeli upotrebljavati izraz "srpskohrvatski". Budući da u našoj široj javnosti još uvijek prevladavaju netočne predodžbe o povijesti tog izraza,²⁹ još ću jednom istaknuti³⁰ da se je taj izraz početkom 20. stoljeća počeo upotrebljavati kao posljedica spoznaje da

(...) (Ta dva članka tvore cjelinu pa se nadodatak "posljedice" iz naslova prvoga članka odnosi na drugu polovicu drugoga članka. Ti su članci nastali na temelju plenarnoga predavanja koje sam održao na 3. hrvatskome filološkome skupu u Rijeci.)

28 Stapanje tih dviju zabluda u jednu cjelinu možemo prepoznati već i u nekim primjedbama iz prve polovice 19. stoljeća, npr. u onoj u kojoj F. Zach 1844. godine kaže da hrvatski književni jezik svakim danom biva sve više "srpski" (usp. P. Šimunović, *Načertanije*, Zagreb, 1992., str. 59.–60.).

29 Usp. npr. članak S. Slamniga, Grijeh zvan "Serbokroatisch" ide na dušu njemačke slavistike, *Vjesnik*, 5. 10. 1998. kojim je autor s nerazumijevanjem reagirao na članak E. von Erdmann-Pandžić, Slom srpske jezične ideologije, *Vjesnik*, 28. 9. 1998. u kojem ona s pravom upućuje na to da nedavno objavljena brošura *Slovo o srpskom jeziku* razgolićuje velikosrpske jezikoslovne postavke te da je kao takva za kroatistiku sve drugo, samo ne štetna. Usp. također E. v. Erdmann-Pandžić, Njemačka slavistika nije kriva za sve, *Vjesnik*, 14. 10. 1998.

30 Na to sam već upozorio jednom drugom prilikom: *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, 1997., str. 119.–121.

nema smisla i hrvatska narječja nazivati samo "srpskima". Dakle, i to što je Leskien, iako s popriličnim poteškoćama,³¹ umjesto svojega prijašnjega "srpski" u svojoj slovnici uveo izraz "srpskohrvatski", bilo je za ispravljanje zabluda o hrvatskome jeziku pozitivan korak. No mi to danas, čitajući Leskienu, tako ne doživljavamo zato što s jedne strane ne uzimamo u obzir da nas je slavistika do onoga vremena smatrala govornicima "srpskoga jezika", a s druge strane zato što su provoditelji velikosrpske politike vješto reagirali i taj izraz koji je prvotno imao ispravljачku ulogu ubrzo pretvorili u svoje glavno oruđe i time mu oduzeli i ono malo pozitivne konotacije koju je imao.³² Pored toga, slavisti su se tim izrazom vrlo rado koristili upravo onda kada je bila riječ o štokavskome hrvatskome dijelu "srpskohrvatskog jezika" (čakavštinu su često nazivali samo hrvatskim imenom), dok se onda kada je bila riječ o njegovu srpskome dijelu, nisu ustručavali upotrebljavati samo izraz "srpski".

Na početku hrvatskoga preporoda u hrvatskome su štokavskome književnom jeziku postojala određena dvojstva, najvažnije od njih bio je dugi refleks staroga jata. K tomu, kajkavska je sastavnica, iako ne zadugo, u hrvatskome književnojezičnome izričaju u to vrijeme bila još uvijek nazočna. Odbacivši ju u potpunosti i u štokavštini se odlučivši za ijekavski refleks staroga jata, oni koji su kodificirali hrvatski književni jezik ugledali su se prije svega u jezik dubrovačke književnosti koja je bila smatrana jednim od najvrjednijih starijih literarnih dostignuća slavenskoga svijeta. Kao što sam već napomenuo, hrvatski se je književni jezik tako ujednačavao, iako neovisno od njih, ipak u smjeru rješenja za koje se je zalagao i Vuk Stefanović Karadžić. Zbog toga su neki ondašnji suvremenici čak i pomislili da su ilirci svoj jezik oblikovali slijedeći Karadžića; da to nije tako, jasno je svakomu koji je pažljivije pročitao samo neke njihove radove. Nadolazećim slavističkim naraštajima bilo je to otežano prepoznati zato što su u drugoj polovici 19. stoljeća na hrvatsku jezikoslovnu pozornicu stupili hrvatski vukovci koji su se, nasuprot svojim prethodnicima, pozivali na Karadžića.

31 Glede tog pitanja usp. moje n. dj. str. 112.–115.

32 Izraz "srpski ili hrvatski" prvi je upotrijebio J. Dobrovský (1815.), a izraz "srpskohrvatski" J. Kopitar (1836.). no zadnja će se riječ o tome moći reći tek pošto se isključi mogućnost da je Kopitar do tog izraza došao čitajući rukopis Šafaříkove knjige *Slovanske starožitnosti* (1837.) u kojoj se on također pojavljuje. Sinkronijski i dijakronijski status hrvatskoga jezika kao zasebnog jezika i njegov odnos prema fenomenu "serbokroatizam" (L. Auburger) prikazao je L. Auburger u vrlo poučnoj raspravi *Der Status des Kroatischen als Einzelsprache und der Serbokroatismus: ein Lehrstück aus der kontaktlinguistischen Begriffsgeschichte. Plurilingua XIX*; W. W. Moelleken, P. J. Weber, *Neue Forschungsarbeiten zur Kontaktlinguistik*, Bonn, 1997.

Za jezik Karadžićevih djela vjerovalo se je u ono vrijeme da je više ili manje vjerna preslika "narodnog ijekavskoga jezika", a pod utjecajem mladoslavljančarskih predodžaba o književnom jeziku, s obzirom na to da je hrvatski već bio štokavski i ijekavski, počelo se je misliti da s "narodnim ijekavskim jezikom" treba biti u najvećoj mogućoj mjeri istovjetan. Hrvatskih se je vukovaca posebno dojmio jezik narodnih pjesama koje je Karadžić objavljivao. Unatoč tomu, njihovo pozivanje na Karadžića nije predstavljalo nešto što bi se moglo smatrati prijelomom književnojezične tradicije odnosno odstupanjem vukovaca od osnovnih silnica te tradicije zato što je upravo Karadžić i u ono vrijeme slovio kao onaj kojemu je pošlo za rukom da književnojezičnu tradiciju na kojoj se je nastavio razvijati i suvremeni hrvatski književni jezik, nametne Srbima kao podlogu za njihov novi književni jezik. Ne samo zato što se je većinski dio Karadžićeva filološkoga djelovanja mogao razumjeti samo u sklopu i kao nasljedak dopreporodne hrvatske književnojezične tradicije, već ni zbog ondašnjih vladajućih jezičnopolitičkih predodžaba, hrvatski vukovci nisu imali razloga da Karadžića ne prihvate kao pripadnika vlastitoga književnojezičnoga kruga: ilirska i jugoslavenska ideja, pa i ona o zajedničkom književnom jeziku Hrvata i Srba, proizvod su upravo hrvatskih intelektualnih napora.

Zato što su vukovci ustrajali na tome da su hrvatski i srpski jedan jezik s dva imena i zato što su se pri kodifikaciji hrvatskoga književnog jezika pozivali na jezik djela Vuka Stefanovića Karadžića kojega je već u 2. polovici 19. stoljeća bio glas ekskluzivnoga neprijatelja hrvatstva, njima se je s hrvatske strane počelo prigovarati da ne zastupaju u dovoljnoj mjeri hrvatske jezične interese, već ih čak, u neku ruku, i izigravaju. Prije nego što nastavim govoriti o istočnohercegovačkoj problematiki u užem smislu, potrebno je objasniti kako je do toga došlo.³³

Vukovci su djelovali u jednome vrlo složenome vremenu, oni su se na različitim razinama nalazili u veliku procjepu između staroga i novoga: u procjepu između točnih i krivih predodžaba o hrvatskome jeziku od kojih su one krive u svjetskoj slavistici u njihovo vrijeme još uvijek bile snažno zastupljene i u procjepu koji je nastao time što je cjelokupna hrvatska javnost sve više primjećivala da Srbi na hrvatske ilirske i jugoslavenske ponude gledaju sa sumnjom i nerazumijevanjem, što je bio jedan od dodatnih razloga zbog kojih se je u Hrvata pored još uvijek nazočnoga Strossmayerova jugoslovenstva sve više širio duh kojemu je klice zasadio Ante Starčević. Vukovci se nisu priklonili

33 Zbog cjelovitijeg razumijevanja problematike upućujem čitatelje da pročitaju članak S. Babića, Znanstvena podloga hrvatskih vukovaca, *Jezik*, 45., 3., 1996., str. 167.–174.; članak B. Tafre, O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta, *Jezikoslovna razdvojba*, Zagreb, 1995., str. 154.–174.

Starčevićevim idejama, već onima za koje se je tek nakon njih sasvim jasno pokazalo da vode na pogrešne putove.

Ma kako se to nama danas apsurdnim činilo, svojevremeno isticanje vukovaca da su hrvatski i srpski jedan jezik, a Hrvati i Srbi jedan dvoimeni narod, za ispravljanje zabluda o Hrvatima i njihovu jeziku u svjetskoj slavistici, etnografiji i povjesničarstvu, imalo je izrazito pozitivnu funkciju.³⁴ Sa stajališta onih koji su djelovali u toj znanosti i izgrađivali se na njezinim učenjima, nije bilo djelotvornije mogućnosti da se tu znanost i one koji su prihvatili njezina učenja uvjeri da hrvatski štokavski jezik i narod uopće postoji. I kad govorimo o tome da su vukovci doveli Daničića u Zagreb, mi često zaboravljamo da je taj isti Srbin nekoć zastupao velikosrpska stajališta te čak i svoja djela kao "Srbin istočne crkve" provokativno posvećivao "Srbima zapadne crkve", a da se je kasnije, među prvima, ispričao zbog zabluda i umjesto o "srpskome jeziku" i "srpskome narodu" počeo govoriti i o "hrvatskome" i time ometao one koji su po svijetu zbog različitih pobuda i dalje govorili o "Srbima" kao "nadarodu" na južnoslavenskim prostorima. Dotično djelovanje hrvatskih vukovaca, naravno, ne možemo objašnjavati samo čimbenicima koji su s time u svezi, no krajnje je vrijeme da se u našim razmišljanjima i oni, koji su važniji nego što se na prvi pogled čini, počnu uzimati u obzir. Da su hrvatski vukovci u takvim okolnostima učinili i neke ustupke, mislim da nas ne treba čuditi.

Negativna percepcija vukovskih stajališta u hrvatskoj se je javnosti razvijala usporedo s razvojem novih velikosrpskih težnji u okviru kojih se je, u ime "srpskohrvatskoga jezičnog zajedništva", hrvatski jezik pokušavalo izjednačiti sa srpskim. Oni koji su branili hrvatske interese, ustajali su protiv tih pokušaja pozivajući se na činjenicu da hrvatski i srpski unatoč njihovu jedinstvu nisu isti i na to da nema jezikoslovnog opravdanja da im se razlike zatru, a oni drugi mogli su se pozivati upravo na hrvatske vukovce i njihove argumente. To je u hrvatskoj javnosti budilo negativne osjećaje prema filološkome djelovanju hrvatskih vukovaca.³⁵

Govoreći o tome da su hrvatski vukovci navodno iznevjerili hrvatsku tradiciju i interese zato što su se pozivali na Karadžića kojega i dan danas neki smatraju utemeljiteljem velikosrpske jezične ideologije i neprijateljem Hrvata,

34 Usp. u tome smislu Jagićevu izjavu: "Dok kod nas kod kuće ima ljudi á la Starčević, koji danas grde Strossmayera, dotle ne čudimo se, ako nas nitko u vanjskom svijetu ne poštuje." Građa za povijest književnosti hrvatske, 18., *Pisma Vatroslava Jagića*, Zagreb, 1949., str. 83.

35 Strani slavisti to sve skupa uglavnom nisu shvaćali, već su puni gorčine promatrali Hrvate kojima su Srbi navodno učinili ustupak time što su pristali svoj "srpski jezik" nazvati "srpskohrvatskim", a kojega Hrvati naposljetku nastoje razbiti i u njemu stvoriti nekakav do tada nepostojeći "hrvatski".

čitatelje će vjerojatno zanimati da srpskim krugovima iz 19. stoljeća i ekstremnim srpskim emigrantskim krugovima iz ovoga stoljeća nisu glavni oslonac za njihove velikosrpske postavke bile Karadžičeve, već slavističke izjave koje sam opisao. Npr., autor knjižice *Krađa srpskog jezika – kulturno-istorijska studija* (Baden, 1964.) Lazo M. Kostić, oslanjajući se na svoje prethodnike u srpskoj filologiji, uložio je puno energije da prouči stariju slavističku literaturu te da citira među ostalim Dobrovskoga, Šafařika i Kopitara kao svoje krunske svjedoke. Navodeći njih i literaturu (i onu srpsku) koja je nastala oslanjajući se na njihovu, Kostić dokazuje da su Hrvati "ukrali" "srpski jezik" i tu "ukradenu" inačicu "srpskoga jezika" naknadno "preimenovali". Iako je Kostić svoju knjižicu izdao povodom stogodišnjice smrti Vuka Stefanovića Karadžića za kojega kaže da je "genijalnom pronicljivošću uspeo da pronade najčistije izvore srpskog jezika", on se pri dokazivanju svojih teza Karadžičevim radovima ne služi, već tek kaže da slava koju je Karadžić stekao jednom narodu koji je slično govorio, nije dala mira pa je zato srpski jezik prosto "aproprisao". Srbi su, napominje Kostić dalje u uvodniku, "do dana današnjeg, ostali verni i Vuku i svom jeziku", te mu izražavaju "izraze svoga divljenja i svoje bezgranične vernosti."

Na pitanje zašto se vjeruje da je Karadžić bio utemeljiteljem velikosrpske jezične ideologije i prvim negatorom Hrvata, odgovorio bih sljedeće: zato što se Karadžičevo djelovanje uglavnom sagledava izolirano i izvan slavističkoga i općesrpskoga surječja; zato što se vjeruje da je Karadžić u 1. polovici 19. stoljeća više utjecao na njegove sunarodnjake i slaviste, nego slavisti na njega i na svoje sunarodnjake; zato što se ne uzima u dovoljnoj mjeri u obzir da su ondašnji slavisti bili ne samo znanstvenici, već ujedno i ključni ideolozi panslavizma koje su vodeći kulturni krugovi pojedinih slavenskih naroda slušali s velikim poštovanjem; zato što je Karadžić svoj članak "Srbi svi i svuda" izdao u vrlo složenom povijesnom trenutku i zato što mu se je povjeralo da ga je napisao već 1836. godine, što bi značilo da je prvi razgraničio srednjojužnoslavenska narječja, prvi eksplicitno štokavce proglasio Srbima, tim tekstom odlučujuće djelovao na pokretanje negativne recepcije ilirizma u srpskim redovima te da se je ilirska jezična koncepcija naposljetku i srušila na upravo tim člankom probuđenim lingvističkim srpstvom; zato što su hrvatski osporavatelji teza iz spomenutoga Karadžičeva članka smatrali učinkovitijim pobijati ih tako da ih pripisuju samo njemu koji nije bio na glasu kao vrsan znanstvenik; zato što su Srbi, pošto su nakon desetljetnog opiranja napokon prihvatili Karadžičeve reforme, Karadžića na svim mogućim razinama njegova djelovanja, pa i onoj velikosrpskoj, uzdignuli na prijestolje svojega prvaka i heroja.³⁶

36 Slično je učinjeno i s bitkom na Kosovskom polju.

Usporedimo li načine na koje se Karadžić u 1. polovici 19. stoljeća obraća Hrvatima s onim kako im se obraćaju njegovi sunarodnjaci i slavisti, vidjet ćemo da je Karadžić često obazriviji i oprezniji od njih, da se čak i ustručava govoriti o "katoličkim Srbima" jer zna da to "braću zakona Rimskoga", kako je on poglavito govorio, vrijeđa.

(Svršit će se)

HRVATSKO NAZIVLJE PRI STUPNJEVANJU SUDOVA

Mile Mamić

Začetke stupnjevanja sudbene vlasti nalazimo već u rimskom pravu, na što nas jasno upućuje postojanje i izgrađenost pravne ustanove *appellatio*.¹ Premda je dugo vrijedilo pravilo u rimskom pravu da se protiv presude koja je donesena u građanskom postupku ne može koristiti nikakvim redovitim pravnim lijekom, a u kaznenom postupku sasvim iznimno, postupnim uvođenjem izvanrednoga postupka pojavljuje se i ustanova *appellatio* kao suspenzivni i devolutivni pravni lijek: presuda donesena u prvom stupnju nije postajala pravomoćnom ni izvršivom ako bi bio izjavljen priziv, a čitav bi spor prelazio u nadležnost višega suca, koji bi postupak vodio iz početka, po svojem uvjerenju, bez obzira na presudu u prvom stupnju. U Justinijanovo doba *appellatio* postaje općom ustanovom postupnoga prava. Bila je dopuštena u svim građanskim i kaznenim presudama osim onih što ih je donosio najviši sudac, pa se po prirodi stvari nije moglo dalje komu žaliti. Latinski naziv *appellatio* kao europeizam ulazi u jezike europskoga kulturnog kruga prilagođujući se strukturi pojedinih jezika, ali se usporedno gotovo u svim jezicima pojavljuje i domaći naziv. U njemačkom npr. postoji prilagođeni europeizam *Appellation* i prevedenica *Berufung*. I u našoj pravnoj starini upotrebljavale su se riječi *apelacija*, *apelacijum*, *apelati*, kako se jasno vidi iz Mažuranićevih *Prinosa*.² Sredinom 19. stoljeća javlja se u četverojezičnom rječniku pravnih i političkih naziva hrvatski naziv *pozov*.³ U skladu s tim javljaju se i sveze *pozovni rok*

1 Ante Romac, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975., pod riječi *appellatio*.

2 Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, pretisak, Informator, Zagreb, 1975., 6. str.

3 *Juridisch-politische Terminologie*. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe, Wien, 1853. pod riječi *Appellation* i *Berufung*.

(*Appellationsfrist*), *pozovni sud* (*Berufungsinstanz*), *pozovna oblast* (*Berufungsbehörde*), *pozovni put* (*Berufungsweg*) i izvedenica *pozovljivost* (*Appellabilität*). Hrvatska zakonodavna praksa to preinačuje u *priziv* i tako se ustaljuje u 2. polovici 19. stoljeća.⁴ S tim u vezi preinačuju se i odgovarajuće sveze i izvedenice.

Na postojanje različitih stupnjeva sudbene vlasti upućuje i europeizam *rekurs* (koji potječe iz kasnoga latiniteta). Kao odgovarajuća hrvatska zamjena za taj europeizam javlja se najprije u spomenutom četverojezičnom rječniku naziv *utečaj*, a kasnije se preinačuje u *utok* i tako se ustaljuje. U vezi s nazivom *utok* imali smo i *utočnik* (za europeizam *rekurent*) i glagol *uteći se*.

Tragova o postojanju raznih stupnjeva sudbene vlasti u građanskom i kaznenom postupku nalazimo i u drugih naroda. Sasvim je sigurno da su kakvi-takvi stupnjevi sudbene vlasti postojali i u našoj pravnoj starini. Pravo žalbe, priziva, utoka barem je životarilo i u najjačem apsolutizmu. Štoviše, ta je pravna ustanova bila dokazom da apsolutni vladalac ima i vrhovnu sudbenu vlast.

Nakon Napoleonove kodifikacije nastaje kodifikacijsko razdoblje u pravnoj povijesti i drugih europskih naroda. Bio je to velik napredak u odnosu na prijašnje, običajno pravo. Javljaju se različite verzije austrijskih kodeksa građanskoga i kaznenoga prava, bilo na latinskom ili njemačkom jeziku. Vrlo rano nastaju i posebni postupnici, građanski i kazneni.

Sve je to zahtijevalo i modernizaciju sudstva, pri čemu će biti točno određeno koji je sud za što nadležan. Uspostavljena je dakle stroga hijerarhija sudbene vlasti i nadležnosti.

Izrada rječnika *Juridisch-politische Terminologie* (Wien, 1853.) i prijevodi austrijskih zakonika i postupnika sredinom 19. stoljeća međaš su u hrvatskoj pravnoj povijesti: od njih počinje kodifikacijsko razdoblje naše pravne povijesti. I u jezičnom smislu oni čine prekretnicu: na njima se stvara sustav hrvatskoga pravnog nazivlja.

U rječniku *Juridisch-politische Terminologie* pod riječi *Instanz* navodi se u hrvatskom *sud*, *stupanj*, a u skladu s tim pod istom natuknicom nalazi se podnatuknica *Behörde erster, zweiter Instanz*, a tomu u hrvatskom odgovara *oblast prvoga, drugoga, trećega stupnja*. Takva podjela sudbene vlasti na više različitih stupnjeva nije bila apsolutna. Nije postojao neki sud koji je bio apsolutno, tj. za sva pitanja sud prvoga stupnja itd. nego je isti sud mogao biti za neka pitanja sud prvoga stupnja, a za neka sud drugoga stupnja. Takva je dakle podjela bila utemeljena na pojedinim pitanjima što ih je sud rješavao, pa je s obzirom na neko pitanje sud bio prvoga, drugoga ili trećega stupnja.

4 Mile Mamić, *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, Zagreb, 1992., 124. i 139. str.

SADRŽAJ

Mario Grčević:

Zablude o istočnohercegovačkim govorima kao
dijalektnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika
(Svršetak).....81.-94.

Sanda Ham:

Osoba, osobno, neosobno.....94.-103.

Stjepan Babić:

Dva tvorbena normativna problema i njihova
rješenja.....104.-112.

OSVRTI

Još o dvoglasniku pisanom *ije*
(*M. Lončarić, V. Zečević*).....113.-115.

Eppur si muove! (Osvrt na Brozovićevo osvrt)
(*I. Škarić*).....115.-119.

VIJESTI

Sastanak Američkog društva za unaprjeđenje
proučavanja slavenskih jezika (AAASS) (*M. Mihaljević*)....120.

JEZIK. Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. – Izdaje Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu. Uređuju: *Stjepan Babić* (glavni i odgovorni urednik, Zagreb), *Ivo Škarić* (Zagreb) i *Mile Mamić* (Zadar). Uredničko vijeće: *Uredništvo* i *Zvonimir Junković* (Nica), *Radoslav Katčić* (Beč), *Sanda Ham* (Osijek), *Josip Lisac* (Zadar) i *Stjepan Vukušić* (Pula). Tajnica uredništva: *Marina Čubrić*. – Časopis izlazi u školskoj godini svaka dva mjeseca. – Godišnja pretplata 60 kuna (pojedini broj 20 kuna), za inozemstvo 25 DEM ili protuvrijednost u drugoj valuti. – Rukopisi i dopisi uredništvu šalju se na adresu: Uredništvo Jezika, Bijenička 97, 10000 Zagreb. Rukopisi se ne vraćaju. Pretplata i dopisi nakladniku šalju se na adresu: Školska knjiga, Masarykova 28, p.p. 72, 10001 Zagreb. Telefon za pretplatne poslove: (01) 4558 511, kućni 229. Čekovni račun za kunske iznose 30105-603-10537, s naznakom: za Jezik; za devizne iznose: Zagrebačka banka br. 30101-620-16-25731-3223027. Priprava za tisak: *BIZON, grafičke usluge* – Tisak: Grafički zavod Hrvatske, Zagreb. – Naklada: 3 000 primjeraka.

JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 46., BR. 3., 81.-120., ZAGREB, VELJAČA 1999.

ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA (Svršetak)

Mario Grčević

Upravo zbog te Karadžićeve, uvjetno rečeno obazrivosti, zbog napadaja srpske strane na njega i odrješitih velikosrpskih slavističkih teza, ilirci Karadžića s pravom nisu smatrali nekim važnim neprijateljem. Dok se je Karadžić 30-ih godina čak suzdržavao s iznošenjem negativnih kritika prema ilirskome pokretu, ondašnji srpski vodeći krugovi napadali su ilirce i pozivajući se na Dobrovškoga i njegove kolege, a ne na Karadžića, govorili o “Sr-bima” i “srpskome” čak i onda kada su imali na umu cijelu južnoslavensku zajednicu. Ideolozima panslavizma, a ne Karadžiću, možemo dakle zahvaliti što se je u Srba proširilo uvjerenje da su neka vrsta “nadnaroda” s višim pravom postojanja od svojih susjeda.³⁷ Time ne želim reći da velikosrpski nacionalizam nije nastao pod utjecajem različitih čimbenika, već, ako se održi mišljenje da su na njegov nastanak jedan odlučujući utjecaj odigrale i jeziko-

37 Postoje naravno i one starije “jezikoslovne” velikosrpske izjave čiji nastanak vjerojatno nije uvjetovan slavističkim utjecajem (npr. Obradovićeve iz 1783. godine), no one pripadaju jednom drugom vremenu i surječju. Ako bismo ih pokušali sagledavati u izravnoj svezi s postankom velikosrpske ideologije, morali bismo i Vitezovića sagledavati u izravnoj svezi s A. Starčevićem, a pitanje koliko bi to bilo opravdano, ovdje nije potrebno komentirati.

slovne zablude i filološka podmtanjanja, da njihovo stvaranje i ključno širenje među Srbima ne može biti pripisano prvenstveno Karadžiću, nego slavistici i ondašnjim ideolozima panslavizma. Karadžić je bio samo jedan od izvršitelja njihova programa, a njegova velikosrpska stajališta nisu bila ni nova ni posebna, već, kad ih sagledamo o surječju onovremenih mišljenja srpske javnosti i općih slavističkih uvjerenja, ni u čemu izvan prosjeka.³⁸

Kad uzmemo u obzir sve što je ovdje navedeno i ono na što sam upozorio u člancima "Zašto slavistika nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika?" i "Karadžićevi pogledi o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju", preostaje nam da se upitamo da li je Karadžić tijekom 30-ih godina možda ipak došao do nekih osnovnih spoznaja o čakavštini i barem malo, pa i nesvjesno, usmenom ili rukopisnom predajom utjecao na nastanak teze o čakavskome kao "hrvatskome", a štokavštini kao "srpskome" jeziku. Uzmemo li npr. u obzir da Karadžić Istru ne navodi kao srpsko govorno područje i da se u njegovim rukopisnim bilješkama nalaze spomeni "čakavaca" koji su možda nastali već 1838. godine, mogli bismo pomisliti da je tako. No naziv "čakavci", neke čakavske govorne osobine i podatak da čakavci "uz more od Trsta do Albanije i po adrijatičkim otocima stanuju", navedeni su već 1837. godine u *Danici*, pa Karadžićev rukopisni spomen čakavaca iz 1838., ako je uopće napisan te godine,³⁹ ne predstavlja baš ništa posebno ni revolucionarno. Šafařík je pak već 1837. istaknuo, pored svih svojih nedosljednosti, da se zna da slavensko pučanstvo u Istri prema svojem jeziku pripada starim Hrvatima.⁴⁰ Sam Karadžić je, dok mu Šafaříkove *Starožitnosti* još nisu bile poznate, jezik Istre smatrao

38 I l. Pilar je već 1918. godine, razmišljajući o nastanku suvremenoga velikosrpskoga nacionalizma, upozorio da se Šafařík u svojim djelima poziva na Dobrovškoga, a budući da se i Srbi rado na njega pozivaju, smatrao je, da tu postoji neka veza. S radovima J. Dobrovškoga na žalost se nije mogao detaljnije pozabaviti zbog tehničkih razloga. Usp. L. v. Südländ, *Južnoslavensko pitanje*, 1943., str. 190.

39 Mirjana Strčić upozorava na vjerojatnost da su dotične Karadžićeve bilješke (ili njihov dio) nastale tek kasnije. Karadžić, objašnjava Strčić, do podataka o mjestima koja navodi u tim bilješkama osobno nije mogao doći 1838. godine jer tada nije prošao kroz njih (usp. M. Strčić, "Vuk, Istra i Kvarnersko primorje", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17., Beograd, 1987. str. 47.–56., str. 48.). Dok sam pisao članak "Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju", navedeni članak M. Strčić nije mi bio poznat. Unatoč tomu, još jednom mogu ponoviti da će se konačan sud o Karadžićevim dotičnim rukopisnim bilješkama moći donijeti tek nakon iscrpne provjere njihova sadržaja. Na temelju onoga što je zapazila M. Strčić, morat će se pri toj provjeri bilježaka ispitati jesu li, i ako jesu, koje, uopće nastale 1838. godine, a koje kasnije.

40 "Že dnešnj slovanské obyvatelstwo Istrije podlé nářečj ke dřevním Chorvatům přináležj, wůbec známo gest:", P. J. Šafařík, *Slovanské Starožitnosti*, Praha, 1837., str. 680.

mješavinom srpskoga i slovenskoga, a 1839. godine, kada je na temelju tudih izjava i vlastitoga dijalektološkoga materijala mogao krenuti korak dalje i razdijeliti štokavštinu i čakavštinu, ostao je pri starim, tradicionalnim shvaćanjima. Dok se je Karadžić putujući 1841. godine Dalmacijom čudio što čakavci svoj jezik ne zovu "srpskim", 20. 3. 1841. godine objavljuje se u *Danici* da "suvozemni Dalmatin oliti Vlah" čistije i ljepše riječi izgovara nego narod na otocima, koji je, piše, "Härvatskog porekla".⁴¹ 1842. godine, i to nakon izlaska Šafaříkova *Narodopisa* u kojem je podjela čakavštine i štokavštine na "hrvatski" i "srpski" zadobila već poprilično jasan oblik, javlja se i Đuričić i spominje da je Karadžić već 1838. godine došao do tih odnosno do sličnih spoznaja. Razmišljajući o tome svemu 1849. godine, Karadžić izjavljuje da je članak "Srbi svi i svuda" napisao čak već 1836. godine, što znači da je već u to vrijeme raspolagao sa svim onim spoznajama o čakavštini i štokavštini do kojih su se jezikoslovci tijekom 40-ih godina probili mukotrpnim radom. No nije problem u tome što je Karadžić lagao, već u tome što je znanost te laži prihvatila i svoje djelovanje utemeljila na njima.

40-ih godina Karadžić se glede pitanja čakavštine i štokavštine još uvijek koleba i vrluda. Mislim stoga da se nije snašao i da nije dobro procijenio nove razvojne smjernice u ondašnjem jezikoslovlju i da nije pravovremeno procijenio kakav će utjecaj one odigrati na mišljenje o jezičnoj i nacionalnoj podjeli Hrvata i Srba. Karadžiću se je vjerojatno ionako više sviđjelo da kolijevka pismenosti na Jadranu i dalje ostane "srpska", nego da ju se zbog malih jezičnih posebnosti proglasi "hrvatskom". To znači, da je i došao do nekih spoznaja o jezičnoj zasebnosti čakavaca, u njegovu interesu nije bilo da forsira njihovo odvajanje. Tek u onom trenutku kada se je i Miklošič odlučio postati pobornikom teze o čakavcima=Hrvatima, a štokavcima=Srbima, i Karadžić joj se u potpunosti priklanja. U trenutku burnih povijesnih promjena, 1849. godine, Karadžić Hrvatima nudi da postanu "Srbi", dobro znajući da čakavci kao zasebna političko-nacionalna cjelina ne postoje ni da se kao takva ne bi ni mogla održati. Srbima istovremeno opet nudi da preuzmu "srpski jezik" "braće zakona Rimskog". Godinu dana nakon toga, ne igrom slučajeva ponovno zajedno s Miklošićem, Karadžić se sastaje s Hrvatima i potpisuje tzv. *Bečki dogovor*.⁴²

41 "U nĕkih krajih govori se »rekaó sam« u inima »reko sam« i »reka sam«[.] Narod na otocima, budući Härvatskog porekla ²⁶⁾ [u primjedbi: poreklo, origine] uzĕuvao je puno više staro-slovinskih řĕĕih, gramatiĕkih formih, i staru slavensku prozodiju, nego tako nazvani Vlasi.", [B. Petranović] *Danica ilirska*, 12., 1841., str. 47. Taj je ĕlanak objavljen i u *Zori Dalmatinskoj* 1845. godine. Usp. br. 32., str. 250.–254., str. 251.

42 O tome kako i zašto je došlo do potpisivanja *Beĕkog dogovora*, znanost još nije dala zakljuĕne odgovore.

Zbog naturivanja njima strane književnojezične osnovice, u srpskim se je redovima na Karadžićevo filološko djelovanje reagiralo prvotno s nerazumijevanjem i s alergijom, a u hrvatskim se je redovima pak na Karadžićev rad gledalo uglavno sa simpatijama. (Ilirci je smetalo to što Karadžić jezik svojih djela nije nazivao ilirskim imenom.) U političkome je smislu Karadžić, uzor hrvatskih vukovaca, igrom slučajeva počeo sloviti kao ključni neprijatelj hrvatstva, a u filološkome smislu jednim od ponajboljih nastavljača starije hrvatske književnojezične tradicije. Hrvatskim je vukovcima potkraj 19. stoljeća činjenično stanje bilo dobro poznato pa Karadžića nisu shvaćali kao neprijatelja.⁴³

Vratimo se sada pitanju kako je nastala krilatice o istočnohercegovačkim govorima kao osnovici hrvatskoga književnog jezika. Kao naziv za novoštokavske ijekavske govore upotrebljavali su se u 19. i 20. stoljeću različiti izrazi, među ostalim i izraz "hercegovački". Prvi ga je upotrijebio Karadžić, i to na taj način da je sve ijekavske govore (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji) izdvojio i nazvao "(h)ercegovačkima. Takva upotreba izraza "hercegovački" već je u 19. stoljeću prouzročila neke zabune odnosno omogućila donošenje izjava koje su kasnije krivo tumačene. Primjerice, Đ. Šurmin u svojoj *Povjesti književnosti* upotrebljava ga istoznačno s izrazom "ijekavsko narječje" i kaže da Karadžić štokavsko narječje dijeli u ikavsko, ekavsko i ije-kavsko, a da sam piše "hercegovačkim narječjem".⁴⁴ Na drugome mjestu objašnjava, odnoseći se na ijekavsku sastavnicu štokavskih govora, da su se i ilirci odlučili "za hercegovačko narječje premda su u početku pisali svaki svo-

43 Braneći se pred napadajima svoje duhovne djece i dokazujući srpskoj javnosti svoje zasluge za širenje srpskih jezikoslovnopolitičkih interesa, Pavle Ivić kao svoju zadnju "zaslugu" navodi da je napisao detaljnu kritiku knjige hrvatskog propagandiste Grčevića "te da je u njoj pokazao "apsurdnost njegove teorije da je Vuk Srbima nametnuo hrvatski književni jezik" (usp. *Demokratija*, 12./13. 9. 1998.). Nepobitna je činjenica da se je Karadžić pri izgradnji svojega književno-jezičnog izričaja oslanjao na radove svojih hrvatskih prethodnika i da je pozivao Srbe da odbace slavenosrpski tip književnog jezika te da preuzmu onaj kojim se "braća zakona Rimskoga" služe već stoljećima. Nepobitna je činjenica i to da su mnogi suvremeni jezikoslovci, umjesto da i tome malo razmisle, svoju energiju trošili samo na dokazivanje kako su Hrvati od Srba "preuzeli" jezik. Da se to pitanje može i mora sagledavati drugačije, uopće ih nije zanimalo. Tim povodom još jednom želim istaknuti da nemam namjeru raspirivati srpsko-hrvatske jezikoslovne sporove niti postati pobornikom teze da su Srbi "ukrali" hrvatski književni jezik, već da smatram svojom znanstvenom dužnošću govoriti o svim pitanjima koja se postavljaju u određenom surječju, bez obzira na to komu se ona sviđaju ili ne, pa tako i o onim pitanjima koja su Ivić i njemu slični do sada najradije prešućivali.

44 Đ. Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., str. 264.

jim domaćim govorom."⁴⁵ Nakon što se je počela širiti suvremena krilatice o tome da se hrvatski književni jezik temelji na istočnohercegovačkim govorima, izjave kao ta Šurminova shvaćane su na pogrešan način, naime kao da kazuju da su ilirci odbacili svoje domaće govore i preuzeli Karadžićev "ijekavski hercegovački" (istočnohercegovački) kao svoj novi književni jezik.

Pošto se je hrvatski književni jezik djelovanjem vukovaca, kojima je Maretić bio na čelu, krajem 19. i početkom 20. stoljeća u nekim točkama približio Karadžićevu jeziku i pošto su vukovci i u 20. stoljeću Karadžićev jezik nastavili proglašavati uzoritim, udaren je jedan od glavnih temelja na kojima je počela nastajati teza da dijalekatnu osnovicu hrvatskog književnog jezika čine istočnohercegovački govori. M. Samardžija objašnjava zašto i kako:

Uvjerenje vukovaca da je Karadžić u svojim djelima, napose u zbirkama djela usmene narodne književnosti, vjerno zabilježio jezik svoga zavičaja, zajedno s ponešto zakašnjelom romantičarskom slabosti spram folklornoga, pogodovalo je nastanku ideala zvanoga "čist narodni jezik" preko kojega je Istočna Hercegovina, daljnji jezični zavičaj Karadžićev, proglašena "srpsko-hrvatskom Toskanom" kojoj su se mnogi oduševljeno divili, iako su je tek rijetki, poput Ivana Broza i Milana Rešetara, upoznali i poznavali.⁴⁶

Unatoč tomu, vukovci su bili oprezni prilikom opisivanja dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika. Oni su bili svjesni toga da se ona ne može poistovjetiti s jezikom Karadžićeva zavičaja. To se vidi i na tome kako Tomislav Maretić, vodeći hrvatski vukovac, u svojoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* opisuje štokavsko narječje u njegovoj funkciji dijalekatne osnovice. Sam izbor štokavskoga narječja Maretić objašnjava njegovom "geografskom rasprostranjenosti", "mnoštvom naroda" koji njime govori i time "što je umjetna književnost, koja je njime prošavših vijekova napisata, svojim obiljem i vrijednošću mnogo znatnija i od čakavske i od kajkavske stare književnosti [...];" (pri tome navodi i narodnu štokavsku književnost)⁴⁷ Maretić objašnjava da to narječje nije jedinstveno, no da je u njemu "središnji govor ("hercegovački") najrašireniji. On spominje da je taj govor zbog svoje rasprostranjenosti "kao od prirode određen, da bude književni jezik". On zna da mu ne pripadaju svi ijekavski govori i upućuje na to da ga se ponegdje neopravdano naziva "hercegovačkim". Budući da ga je po Maretiću

45 Đ. Šurmin, n. dj., str. 154.

46 M. Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 1997., str. 116.–117.

47 T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931., str. 7.–9.

u duhu narodnoga jezika najpravičnije upotrebljavao Karadžić, on svoju slavicu temelji uglavnom na jeziku njegovih radova.⁴⁸

Teza o istočnohercegovačkoj osnovici hrvatskoga književnog jezika počela se je sustavno širiti tek 1956. godine kada je Pavle Ivić u svojoj knjizi *Dijalektologija srpskohrvatskoga jezika* izrazom "istočnohercegovački" prestao nazivati samo govore istočne Hercegovine i uže okolice i njime obuhvatio sve novoštokavske ijekavske pa i neke druge govore. Pošto je proširio značenje izraza "istočnohercegovački" odnosno staromu Karadžićevu izrazu "hercegovački" podario novo naličje, poglavlju u svojoj knjizi u kojem govori uglavnom o starijem hrvatskome književnojezičnome razvoju, daje Ivić sljedeći naslov: "Istočnohercegovački dijalekat kao osnovica književnog jezika". U tome poglavlju objašnjava da se je u Dubrovniku krajem 15. i početkom 16. stoljeća oblikovao novi književni jezik. Iza spomena o tome kako je u XVII. stoljeću Matija Divković razvio živu književnu djelatnost, svoje izlaganje o istočnohercegovačkoj podlozi književnog jezika nastavlja navodima o Vuku Stefanoviću Karadžiću i o tome kako su Hrvati u 19. stoljeću "usvojili štokavsko narečje kao osnovicu književnog jezika" i preuzeli "vukovsku osnovicu štokavskog južnog narečja".⁴⁹

Iako su suvremeni jezikoslovci Ivićev "istočnohercegovački" prihvatili u značenju "novoštokavski ijekavski govori", taj izraz ni u njihovim radovima nije izgubio svoje staro značenje i konotacije koje su uz njega bile vezane. Pošto je pored toga značenje izraza "istočnohercegovački" u njegovu širem smislu naknadno modificirano i pošto su ga mnogi jezikoslovci nastavili upotrebljavati uglavnom kao naziv za Karadžićev jezik, njegovo se je lingvističko značenje potpuno zamutilo. Pitanju da li je sporna teza o dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika osnovana, stoga nema smisla pristupati sa stajališta lingvističke metodike sve dok se ne razjasni koji bi to dijalektološki i književnojezični materijal u dotičnoj analizi trebao biti upotrijebljen.

Budući da Ivićev "istočnohercegovački", gledano dijakronijski, nije ništa drugo nego Karadžićev "hercegovački" odjenut u novo ruho i učinjen prihvatljivim za znanstvenu uporabu time što mu je Ivić podario nazoviznanstvenu notu, krajem 50-ih godina više se nije moglo prepoznati gdje je spornoj tezi o

48 Poznato je da Mareticevi normativni prijedlozi koji nisu bili u skladu s hrvatskom tradicijom, uglavnom nisu prihvaćeni. Usp. npr. mnogobrojne odbačene Mareticeve "savjete" u njegovu djelu *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb, 1924. Uzgred rečeno, na primjeru te Mareticeve knjige vidi se da se je on oslanjao i na starija štokavska hrvatska djela ako je smatrao da su napisana onako "kako je narod govorio".

49 P. Ivić, n. dj., str. 145.–147.

istočnohercegovačkoj dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika glava, a gdje rep. Pored toga, oni koji su od Ivića preuzeli izraz "istočnohercegovački" u njegovu novome značenju, tim su preuzimanjem neizravno potvrdili da se slažu i s postavkama na temelju kojih je Ivić odredio to značenje. Zahvaljujući tomu svemu, taj je na prvi pogled neugledan izraz postao jednim od onih čimbenika zbog kojih su mnogi jezikoslovci početak razvoja suvremenoga hrvatskoga književnog jezika i dalje nastavili sagledavati u svezi s radom Vuka Stefanovića Karadžića i nastavili ili čak započeli vjerovati da je hrvatski književni jezik nekakav iscjedak srpskoga jezika. Potvrde za to mogli su naći (i) u Ivićevoj *Dijalektologiji* koju su i hrvatski jezikoslovci svojevremeno ocjenjivali s najvećim pohvalama.

Da Ivić nije proveo spomenutu preobliku značenja izraza "istočnohercegovački", taj se izraz danas vjerojatno ne bi pojavljivao u opisima dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika. Znanstvenici su naime već odavno počeli uvidati da stariji izraz "hercegovački" nije pogodan za uporabu u ozbiljnim dijalektološkim radovima, a najkasnije 60-ih godina su pak u potpunosti uvidjeli i to da se govori istočne Hercegovine od "književnog jezika ijekavskog izgovora" mnogo više razlikuju nego što se je to vjerovalo.⁵⁰

Pokazat će sada na koji su način za Ivića dubrovačka i Divkovićeve istočnobosanska štokavština postale sastavni dio Ivićevih "istočnohercegovačkih govora". Osim što kaže da je "talas migracija iz hercegovačkih centara zapljusnuo i istočnobosansku oblast",⁵⁰ Ivić ne objašnjava zašto istočnobosanske govore uvrštava u istočnohercegovačke. Budući da je znao da oni prema njegovim lingvističkim kriterijima ne ulaze u istočnohercegovački sastav,⁵² i sam napominje da će buduća dijalektološka ispitivanja omogućiti njihovo izdvajanje.⁵³ Sličan je slučaj i s dubrovačkom štokavštinom. Već u tzv. predmigracijskome razdoblju ona je mnogim osobinama vezana uz čakavske govore, a od vremena kada su glavna istočnohercegovačka naseljavanja navodno započela, u dubrovačkome se ne provode inovacije koje se provode u govorima istočnih Hercegovaca, a provode se takve inovacije koje ga od njih udaljuju. Što se tiče naglasnog sustava i refleksa staroga jata, vidljivo je da se on u Dubrovniku nije razvijao onako kako se je razvijao u istočnoj Hercegovini.⁵⁴ Na temelju takvih činjenica P. Ivić dolazi do sljedećeg zaključka: "Govori Dubrovačkog Primorja

50 Usp. A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, str. 25.

51 P. Ivić, n. dj., str. 144.

52 Osnovni kriteriji prema kojima Ivić određuje istočnohercegovačke govore su novoštokavski naglasni sustav i ijekavski refleks staroga jata.

53 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 141. Usp. također D. Brozović, "O problemu ijekavskočakavskog (istočnobosanskog) dijalekta", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2., Zagreb, 1966., str. 119.–208.

izdvajaju se vrlo izrazitim crtama od svoga hercegovačkog zaleđa.”⁵⁵ Te su crte prema Iviću (pogotovo što se tiče naglaska) čak takve da strogo uzevši, govori Dubrovačkog primorja uopće ne ulaze u sastav “istočnohercegovačkog dijalekta”.⁵⁶ No Ivić ih ipak uvrštava u istočnohercegovačke govore. Zašto? Sudeći prema podacima koje navodi, očigledno samo zato što prema njegovu mišljenju u “Dubrovačkom Primorju takođe dominiraju istočnohercegovački došljaci, uglavnom katolici ili pokatoličeni”.⁵⁷

Da su dubrovački i istočnohercegovački srodni, sasvim je jasno zato što su obje jedinice štokavske i (i)jekavske. No ako istočnohercegovačke govore odredimo prema osobinama govora istočne Hercegovine, onda dubrovački u njih ne ulaze, a ako pak ocijenimo da nam je potrebna cjelina koja obuhvaća jednu i drugu jedinicu, onda nema opravdanja dubrovačku štokavštinu nazvati istočnohercegovačkom.

Iako bi se dakle s obzirom na prirodu Ivićeve knjige moglo očekivati da će tezu o “istočnohercegovačkoj” pripadnosti Dubrovnika dokazivati jezičnim podacima, on to, kao što sam pokazao, ne čini, već ju pokušava dokazati upitnim tezama o “migracionim talasima” “snažnog, izdržljivog i veoma pokretnog stočarskog stanovništva”⁵⁸ koje se je širilo “na različite strane” te tako “zapluskivalo” i “preplavljivalo” i Dubrovnik.

Na prvi se pogled može učiniti da se Ivić nije snašao u tumačenju teorija o čakavskome ili štokavskome dubrovačkome supstratu te da se nije snašao ni u zbrci nazivoslovne tradicije u kojoj se izraz “hercegovački” (u inačnim značenjima) upotrebljava već od 19. stoljeća. No kad se točnije promotri njegova upotreba tog izraza, vidi se da ona nije plod nesigurnosti, već dalekosežne promišljenosti kojom vješto i učinkovito širi misao o tome da je među ostalim i Dubrovnik koloniziran Srbima. Svoju djelatnost na tome polju Ivić je okrunio usporedbom Dubrovnika s Hong Kongom. On je, postavljajući tu usporedbu, vjerojatno znao da je vraćanje Hong Konga kineskoj matici neupitno i samo pitanje vremena i načina.⁵⁹

54 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 138.–143.; D. Brozović, “O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 4.–5., Novi Sad, 1961.–1962., str. 50.–57.; A. Belić, *Oko našeg književnog jezika*, Beograd, 1951., str. 194.

55 P. Ivić, n. dj., str. 138.

56 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 141. Usp. također Pecinu usporedbu istočnohercegovačke i dubrovačke štokavštine i zaključak da one “ne čine jednu cjelinu” (A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, str. 23.).

57 P. Ivić, n. dj., str. 47.

58 Usp. P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, str. 142.

Dok se je za ijekavske govore istočne Bosne zbog njihovih staroštokavskih osobina ipak prihvatilo da ih ne treba uključivati u istočnohercegovačku skupinu,⁶⁰ ostale neistočnohercegovačke govore, za koje je to predložio Ivić, mnogi su jezikoslovci nastavili nazivati “istočnohercegovačkima”. To je bilo popraćeno širenjem uvjerenja da su i sve novoštokavske inovacije u neistočnohercegovačkim govorima rezultat utjecaja istočnohercegovačkih migracija, čime se je počeo stvarati dojam da su i ti govori na neki način “istočnohercegovizirani”.⁶¹ U skladu s time neki su pojedinci počeli i naziv “novoštokavske inovacije” zamjenjivati s “istočnohercegovačke inovacije”.

Pažljivim iščitavanjem radova pojedinih dijalektologa vidjet ćemo da su oni bili svjesni tih razvoja i da su na mnogim mjestima u okvirima postojećih mogućnosti uporno ispravljali krive predodžbe. U tome su se poslu istaknuli, da ovdje navedem samo dvojicu, D. Brozović i A. Peco. Primjerice, Pecine analize i zaključak da novoštokavske impulse u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne “nikako nisu mogli dati ijekavski doseljenici”,⁶² znatno su poljuljali predodžbe o razvoju štokavštine na tim prostorima. Brozovićeve reakcije na neprihvatljive Ivićeve insinucije i Brozovićeve napomene u kojima razjašnjava da se novoštokavske i ijekavske inovacije u pojedinim “neistočnohercegovačkim” govorima mogu i moraju tumačiti autohtonim razvojem, a ne migracijskim nanosima, nije potrebno posebno navoditi jer su dobro poznate, no treba spomenuti i to da Brozovićeve zasluge na tome polju ne možemo točno ocijeniti ako uzmemo u obzir samo neke njegove radove koji su nastali pod posebnim okolnostima. O Brozovićevevim ćemo zaslugama na tome polju moći stoga donijeti pravi sud tek kad njegovo djelovanje sagledamo komplementarno i u usporedbi sa svojevremenim djelovanjem drugih jezikoslovaca.

59 Iako su nacionalno-patriotske implikacije u mnogim dijalektološkim radovima dobro prikrivene, one u njima zauzimaju važno mjesto i imaju dug razvojni kontinuitet čijemu bi cjelokupnom predstavljanju trebalo posvetiti poseban prilog.

60 U svome dijalektatnome zemljovidu u knjizi *Srpski narod i njegov jezik* Ivić istočnobosanske govore naziva “ostatcima istočnobosanskog govora”. Iako je na prvi pogled riječ “ostatci” sasvim nepotrebna, ona ima važnu funkciju ako ju sagledamo u sustavu teza o teritorijalnim i jezičnim istočnohercegovačkim kolonizacijama.

61 Novoštokavski ikavski govori predstavljaju u tome surječju poseban problem. Zanimljivo je da u njihovu slučaju jezikoslovci koji govore o apstraktnome istočnohercegovačkome nisu pokušali uskladiti svoje nazivlje i nazvati ih “zapadnohercegovačkima”.

62 A. Peco, “Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 1., Sarajevo, 1975., str. 1.–264., str. 47.

Iako je Ivićeva istočnohercegovačka krilatica naišla na odličan odjek i preuzimana i ponavljana na različite načine, u literaturi u kojoj se pojavljuje nije baš svugdje jasno da li se radi o njezinu ponavljanju ili pak o izjavama koje su nastale pod utjecajem starije tradicije uporabe izraza "hercegovački ijekavski". Npr., nije sasvim jasno čime je Ljudevit Jonke bio potaknut kada je u svojoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* napisao da su "ijekavski hercegovački govori" i "ekavski vojvođansko-šumadijski" postali podloga na kojoj se je razvio književni jezik u Hrvata i Srba.⁶³ Time da srpsku dijalekatnu podlogu opisuje toponimijski (šumadijsko-vojvođanski), stvara dojam da se izraz "ijekavski hercegovački", kojim označuje podlogu hrvatskoga književnog jezika, odnosi na govore istočne Hercegovine. Istočna je Hercegovina, nasuprot zapadnoj Hercegovini, uglavnom ijekavska. Iako je Jonke sigurno znao da postavljanje takve sveze nije opravdano, mnogi njegovi čitatelji to sigurno nisu znali, i to zbog međusobne sličnosti hrvatskoga književnog jezika i istočnohercegovačkih govora, a koliko malo pojam "sličnost" u tome slučaju znači, vidi se na tome što bi jedan pretpostavljeni ikavski novoštokavski književni jezik preuzimanjem refleksa staroga jata iz nekog nenovoštokavskog ijekavskog govora postao najbliži istočnohercegovačkim govorima, a da s njima u smislu dijalekatne osnovice nema baš nikakve veze.

Pošto se sporna "istočnohercegovačka" krilatica dakle nije temeljila na konkretnim indicijama već na iluzijama, tradicijom prenošenom vjerovanju jezičnopolitičkim vizijama i podmetanjima, ona je postala jednom od onih "činjenica" u "serbokroatistici" za koju se je znalo da s njome nešto nije u redu pa ju se stoga, pogotovo u kroatističkim redovima, počelo izbjegavati. Oni koji su svojevremeno vjerojatno znali kako i zašto je nastala, bavili su se drugim pitanjima i osporavali su ju, ako uopće, tek neizravno. Zahvaljujući tomu svemu, pustila je tako duboko korijenje da danas opet oživljava i da čak suvremeni istaknuti kroatisti, i to s najboljim namjerama, reagiraju s nerazumijevanjem kad ju netko ne prihvati. Ti jezikoslovci danas lansiraju izjave o svezi istočnohercegovačkih govora i hrvatskoga književnog jezika i pri tome zbog mnogobrojnih nejasnoća i kontradikcija čitateljima prepuštaju da pogode na što se tim izrazom odnose ili kako je ta sveza nastala. Oni ne samo da se ne pitaju zašto je u mnogim dijalektološkim radovima izraz "istočnohercegovački" u njegovu spornome značenju (ili točnije: njegovim spornim značenjima) odbačen, već i ne primjećuju da upravo oni svojim izjavama bude i potvrđuju poznate zablude o nastanku hrvatskoga književnog jezika. Za nedovoljno upućene jezikoslovce, nejezikoslovce i pogotovo za one strane slaviste koji u hrvatsku i srpsku literaturu tek zaviruju i u svojim radovima svijetom šire ono što

63 Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965., str. 190.

im se čini općeprihvaćenim i logičnim, zavlada je zbog toga prava pomutnja. Dok je u kroatistici stanje takvo kakvo jest, mi od gore navedenih ne možemo očekivati da shvate da hrvatski književni jezik nije izgrađen na govorima istočne Hercegovine te ne možemo od njih očekivati da uvide kako Pavle Ivić izraz "istočnohercegovački" u suvremenu dijalektologiju u spornome značenju (odnosno značenjima)⁶⁴ nije uveo zbog jezikoslovnih, već vjerojatno zbog nekih drugih pobuda.

Na temelju literature o razvoju hrvatskoga književnog jezika⁶⁵ možemo zaključiti da je on "prati[o] povijesni razvoj hrvatskoga jezika (štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje)"⁶⁶ te da je djelomice izgrađivan i na crkvenoslavenskoj sastavnici. Iako je u 18. stoljeću većinski dio hrvatskoga štokavskoga književnog jezika bio najbliži štokavskim ikavskim govorima mlađeg i starijeg tipa, koji su se, barem oni mlađi, od novoštokavskih ijekavskih govora razlikovali uglavnom samo refleksom staroga jata, problematično bi bilo tvrditi da je bio izgrađivan samo na tim govorima te da je u 19. stoljeću modificiran uklanjanjem određenih svojstava, među ostalim i ustaljivanjem ijekavštine. Njegovi su temelji bili mnogo širi i dublji stoga što je hrvatski štokavski književni jezik, na početku svojega razvoja krajem 15. stoljeća čvrsto oslonjen na čakavsku književnojezičnu tradiciju, u 18. stoljeću imao svoj višestoljetni razvojni kontinuitet koji je utjecao i na njegovu tadanju fizionomiju. Na tim se je osnovama, i dalje kao *autonomni oblik* jezika, nastavio razvijati i u 19. i 20. stoljeću. Iako je točno da se je približio novoštokavskim ijekavskim govorima i da su neki hrvatski jezikoslovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća težili tomu da ga što više približe Karadžićevu jeziku, to zbog različitih razloga nije dovoljno da istočnohercegovačke govore, ma u kojem smislu, proglasimo osnovicom na kojoj je on izgrađen.⁶⁷

64 U kojem (ili kojima) ga nisu svi kroatisti preuzeli izravno od Ivića, već posredstvom nekih drugih hrvatskih jezikoslovaca koji su ga najprije kritizirali, da bi ga povremeno ipak upotrebljavali odnosno tolerirali i time kod njih stvorili dojam da ga u potpunosti odobravaju.

65 Usp. među ostalima i Mogušev rad *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1995. i ondje navedenu literaturu.

66 Ivan Sović, "Hod hrvatskoga jezika od Bašćanske ploče do danas", M. Steiner (ur.): *Synthesis theologica. Zbornik u čast p. Rudolfa Brajišića SJ u povodu 75. obljetnice života*, Zagreb, 1994., str. 669.-710.; str. 709.

67 Već i samim time što ijekavski refleks staroga jata i četveroakcenatski naglasni sustav, koji predstavljaju osnovne kriterije prema kojima se određuje istočnohercegovačke govore, u hrvatski književni jezik nisu ušli iz tih govora, već iz dubrovačke štokavštine i novoštokavskih ikavskih govora.

Bavljenje pitanjem o osnovici suvremenoga hrvatskoga književnog jezika u biti je vrlo težak posao zato što cjelovit odgovor na njega može dati tek sinteza njegove unutarnje povijesti, a nje još nemamo. Sudionici u diskusiji i zbog toga ponekad ponavljaju stare izjave koje, nerijetko, ne samo da razvoju znanstvene spoznaje ništa ne doprinose, već im djelomice čak i štete jer publiku i same autore vraćaju na putove za koje se je već ustanovilo da nikamo ne vode. Jedan od razloga tomu što spomenute sinteze još uvijek nemamo, nalazi se upravo u činjenici da se je u proklamativnim prijašnjim izjavama povijest hrvatskoga književnog jezika nijekala odnosno svodila na samo djelić njegove stvarne povijesti i na jednoj razini stvorila dojam da se ona ne može napisati. Kakve to probleme danas donosi, znaju svi koji se njegovom poviješću više ili manje bave, a kakve će tek poteškoće imati nadolazeći naraštaji koji spomenutu sintezu možda pokušaju napisati i pri tome svoj opis uskladiti s uporno ponavljanim tezama o njegovoj istočnohercegovačkoj dijalekatnoj osnovici, teško je procijeniti.

Možemo zaključiti da teza o istočnohercegovačkome kao dijalekatnoj podlozi hrvatskoga književnog jezika za kroatistiku nije problematična samo zato što je neutemeljena, već i zato što je jedan od važnijih čimbenika zbog kojih se ispravljanje zabluda o hrvatskome jeziku odvija pod otežanim uvjetima. Ona je nastala i održava se zbog (1.) nerazlikovanja pojmova "dijalekatna osnovica" i "sličnost", (2.) zbog snažnog pritiska tradicionalnih predodžaba koje su se pod utjecajem jezičnopolitičkih težnji razvile u jezikoslovne zablude, (3.) zbog nekritičke i neznanstvene uporabe nazivlja (pogotovo izraza "hercegovački ijekavski" i "istočnohercegovački" koji nisu postali nazivi iako ih u njihovoj funkciji upotrebljavaju) i (4.) zbog nedovoljnog uzimanja u obzir da se nastanak i razvoj književnih jezika ne može obrađivati metodama koje su razvijene isključivo za drugu svrhu.

Ako i dalje dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika budemo proglašavali "istočnohercegovačkom", obrađivat ćemo i ocjenjivati njegov razvoj i nastanak ne samo pogrješno, već k tomu i u "okviru konceptualnog i asocijativnog fonda"⁶⁸ onih metoda za koje je specifično da su tijekom svojega postojanja primjenjivane s ciljem da se povijesna i suvremena dimenzija hrvatskoga književnog jezika može lakše dovesti u pitanje.⁶⁹

*

68 D. Brozović, "Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII. stoljeća", str. 19.

69 Budući da u ovome članku govorim o sličnoj tematici, upozoravam na ovome mjestu čitatelje da je podatak o A. Murku u članku "Zašto slavistika 19. stoljeća (...)

Na kraju valja spomenuti da su tehničkim pogrješkama iz prvoga dijela članka objavljenoga u 2. broju ispala dva dijela koje zbog potpunosti članka donosimo ovdje.

Str. 52., 1. redak iza "srpskima" treba doći ovaj tekst:

Njegovo se prihvaćanje od strane slavistike može zahvaliti prvenstveno tomu što ga je krajem 19. i početkom 20. stoljeća s ispravljačkim ciljem upotrebljavao i sam Vatroslav Jagić.*

Str. 54., 12. redak iza "Srbima zapadne crkve" trebala je doći ova napomena:

Gj. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, četvrto izdanje, Biograd, 1864., str. IV. Vatroslav Jagić, u suprotnosti s Daničićevim shvaćanjima, piše 1864. godine da "svi glasoviti muževi našega i inijeh naroda" danas pristaju uz istinu da je "jezik hrvatski i srpski bio odvijeka jedan te isti" (V. Jagić, "Iz prošlosti hrvatskoga jezika", *Izabrani kraći spisi*, Ur. M. Kombol, Zagreb, 1948., str. 19.). Razlog zbog kojeg svoje *Oblike* 1864. godine izdaje latinicom, Daničić opisuje na sljedeći način: "Četvrti put stampam ovu knjigu za to što sam rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe stampana slovima kojima se oni ne služe." (N. dj., str. VIII.) U petom izdanju *Oblika* iz 1869. godine Daničić prvi puta umjesto "srpski" upotrebljava sintagmu "hrvatski ili srpski". Na pitanje zašto je Daničić odbacio svoje prijašnje teze i zašto se je ujedno suprotstavio shvaćanjima vrlo utjecajnog F. Miklošiča, ne možemo odgovoriti, a da ne uzmemo u obzir da je Daničić 1866. pozvan da postane prvim tajnikom novoosnovane *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu u čijem je pravilniku već iz 1861. godine napisano da joj

(...) nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice", *Jezik* 45., 1., str. 28., primjedba br. 133. trebao glasiti: "I za recenzenta Murkove *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande* (Zweite, umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage, Grätz, 1843.) hrvatski su kajkavci Slovenci, a čakavci stari Hrvati (usp. "Theoretisch-praktische Anleitung der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande", *Kolo*, III., 1843., str. 119.–120. Osvrt nije potpisan, no vjerojatno ga je napisao S. Vraz.) A Murko u slovnici o kojoj je riječ takve misli ne iznosi (također ni 1832. u njezinu 1. izdanju (*Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*, Grätz, 1832.), a ni u ponovljenome 2. izdanju iz 1850. godine). One se mogu naći ni u Metelkovu djelu *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*, 1825.)" Pri prvotno otisnutome tekstu radi se o napomeni s upitnikom koju sam nakon provjere izvornika grješkom prenio u završni oblik članka.

* Usp. među ostalim njegovo pismo iz 1887. godine. *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 18, str. 77.; V. Jagić, *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko. Veteris testamenti prophetarum...*, Vindobonae; Berolini, 1897., str. VI.; V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* Berlin, 1913., str. 163. (Prvo izdanje tog djela objavljeno je 1900.)

je cilj znanstveno razvijati "hrvatski ili srpski jezik". Daničiću je dakle, upravo hrvatsko okružje omogućilo da razbistri svoje vidike. Da su se oni u granicama ondašnjih mogućnosti stvarno razbistrili, vidi se među ostalim i na primjeru *Akademijina rječnika* i građe koji je upotrijebio u svojoj *Istoriji oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika* iz 1874. godine.

Sažetak

Mario Grčević, doktorand u Mannheimu, Njemačka
UDK 800.853(091):808.62, znanstveni članak
primljen 11. 9. 1998., prihvaćen za tisak 6. 11. 1998.

Irrtümer über die osterzegowinischen Dialekte in deren Funktion als Grundlage der kroatischen Schriftsprache

Der Autor beschreibt wie, warum und mit welchen Folgen in der Sprachwissenschaft die These vertreten wird, die dialektale Grundlage der kroatischen Literatursprache sei das Osterzegowinische. Er zeigt, warum diese These unhaltbar ist und wie sie zur Entstehung von neuen Mißverständnissen über die kroatische Literatursprache und ihre Geschichte geführt hat.

OSOBA, OSOBNO, NEOSOBNO

Sanda Ham

Uradu se raspravlja o gramatičkom nazivu *osoba/osobno/ neosobno* koji je utemeljen na hrvatskom tradicijskom nazivlju iz predmaretićevske norme, a usuprot nazivu *lice/lično/bezlično* koji se temelji na maretićevskoj normi.

"Čudimo se takodjer gospodinu recenzentu, o kojem za cijelo znamo, da perhorrescira sve, što se je iz crkvenoga jezika u noviju literaturu Srbijah uvuklo, da upotrebljava rieč *lice* mjesto *osoba*. Ta to se nikako ne slaže sa Srbofagijom, koju gosp. recenzent tolikom rječitosti po krčmah promulgira. No i ista srbska omladina, koja se je za Vukom povel, neupotrebljava više te rieči u tom smislu, jer kod naroda znači samo ili *obraz* ili *pravu stranu kakove stvari*. Čovjek, koj hoće, da nas uči jezik, morao bi svakako i to znati." (D. Demeter, 1866.)

Starinu navedenim riječima prepoznajemo tek u pravopisu i jeziku, a sadržajem su i smislom bliske našoj suvremenosti – polemika je o *licu* i *osobi*, razvidno je, trajala i prije jednoga stoljeća, baš kao i danas. Razlika ipak postoji – danas se koplja lome i pera oštre o opravdanost upotrebe *osobe* u gra-

matičkom značenju i nazivlju.¹ U ostalim je značenjima *osoba*, semantički obilježena kao +živo i +ljudsko, posve uspješno zamijenila *lice* istih semantičkih obilježja. Tako više nismo lica, osobe smo, nemamo više ličnih karata, ličnih problema i ličnih stavova, nego osobne iskaznice, osobne poteškoće i osobne stavove... Međutim, zamjenice su još uvijek češće lične nego osobne, morfološka je kategorija u glagola još uvijek lice, a rečenice su lične ili bezlične – znanstveno je nazivlje tvrda utvrda, a kada je o *licu* riječ, tvrdoću duguje i neprekinutoj upotrebi u cijelom 20. st.

Činjenica da upotreba *lica* ima stogodišnju tradiciju, ipak ne govori usuprot upotrebi *osobe*, jer ni *osoba* nije naziv bez tradicije u hrvatskim gramatikama, a poglavito slovnica.² Jednako kao što 20. st. nudi nazivlje utemeljeno na *licu* – lična zamjenica, glagolsko lice, lični i bezlični glagoli, bezlične rečenice, tako 19. st. nudi nazivlje utemeljeno na *osobi* – osobna zamjenica (zaima), glagolska osoba, osobni i neosobni glagoli (glagolji), neosobne rečenice (izreke). Korijeni su tom nazivlju u starijem sloju koji se otkriva u Mikalje, Belostenca, Jambrešića.. gdje je *osoba* +živo i +ljudsko, a *lice* je –živo, –ljudsko u značenju obraza, lika, slike. Tako je naravno da se lat. *persona* u hrvatskom književnom jeziku 19. st. prevodi kao *osoba*, pa i kada je u gramatičkom značenju. U Babukića (1854.) uz osobna je zaimena latinska istoznačnica *personalia*, u Mažuranića (1866.) *pronomina personalia* znači isto što i osobna zaimena, a Veber (1876.) slijedi nazivlje svojih prethodnika. I ostali su latinski nazivi izvedeni od *persona* istoznačni hrvatskim izvedenicama *osobe*: "K tomu su još osobni glagolji (*personalia*), koji imaju sve tri osobe (ja, ti, on); neosobni (*impersonalia*), koji se u 3. osobi jednobroja bez subjekta izgovaraju: gérmi, daždi" (Mažuranić, 1866:72). Ako je neosobni glagol predikatom, tada je i rečenica (izreka) neosobna: "U svih neosobnih izrekah... predikat stoji u 3. osobi singulara sred. spola; n. p. Rusom, kojim je do slave svoje otačbine stalo, nije se bilo čuditi" (Veber 1876:99).

Ipak, *lice* kao istoznačnica *osobi*, ali samo u gramatičkom značenju, nije izvan hrvatskoga jezika. U Šuleka (1874.) jedno je od značenja *lica*: "phil. gr. (osoba), tal. persona", a *osobe*: "phil. gr. (lice), lat. persona".³ Međutim, u Šuleka uopće nema *lično*, dok je *bezličnost*, *bezličje* istoznačno tal. *informita*,

- 1 Misl se na polemiku Babić – Pranjković, vidi: Pranjković, 1995., 1996., Babić 1996.
- 2 Kada je riječ o jezikoslovlju 19. st., ne mogu se istoznačnima smatrati nazivi slovnica i gramatika. Jezični priručnik koji je u naslovu imao naziv slovnica uvijek je imao predznak ilirskoga ili zagrebačke filološke škole, dok je naziv gramatika uza se nosila karadžićevski predznak. U tom se smislu u ovom radu i upotrebljavaju nazivi slovnica i gramatika, a kada se govori o jezikoslovlju 19. st.
- 3 U Šuleka su istoznačnicama i ličnost, osobnost.